

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
Brassai emlékűnnep	49
<i>Dr. Boros György</i> : I. A nagy lelkek hatása folyto- nos. Megnyitó	49
<i>Dr. Gál Kelemen</i> : II. Brassai a magyar tanítás- nyelvet beviszi a kollégiumba. Emlébeszéd	56
<i>Vári Albert</i> : III. Bezáró	63
<i>Szent-Iványi Sándor</i> : Dávid Ferenc és a tömeg, (Tömeg-lélektani tanulmány)	65
<i>Dobai István</i> : Nehány szempont a hitoktatáshoz. II. közlemény	82
<i>Kövári Jakab</i> : A német egyházi válság	86
<i>Ferencz József</i> : Külföldi szemle	88
Irodalom	90
Különfélék	91



LXIX. ÉVF.

1 9 3 7.

2. FÜZET.

Tipografia „Pallas” Cluj, Strada Vlahuță 3.

Cenzurat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Brassai emlékűnnep.¹

I. A nagy lelkek hatása folytonos.

Megnyitó.

Irta és felolvasta: Dr. Boros György az U. I. T. tb. elnöke.

Február hónap 8-ik napja dies irae, dies illa volt az unitárius egyház életében. A harag napja, mert 1837-ben február 8-án sokak haragos bosszankodására kollégiumunk tanárává választották Brassai Sámuel, de ugyanakkor ez ama nevezetes nap lön, amely egyházunk és iskoláink uj életének a kezdetét, a virradatát jelentette. Olyan határtalan öröm napja, amelynek estéjén a kollégium ifjusága fáklyásmenetben adott kifejezést magasra lángoló örömének.

Olyan országos jelentőségű nap, melyről a nagy Wesselényi ily szavakban nyilatkozott: „Ti büszkék lehettek Brassaitokra. Sokan elperelndk, ha lehetne, töletek, de mégis csak ott van ő a maga helyén. Valóban lestük, mit tesztek. Most látjuk, hogy első helyre méltók vagytok.“

22 nap mulva, március 2-án, tehát holnapután lesz száz esztendeje, hogy Brassai a rendes szokástól eltérően nem a templom szószékén, hanem ebben a „diszteremben“, amint ezt a halltermet jogosan nevezték, székfoglaló értekezlettel foglalta el tanszékét.

Életrajzából idézem:

A kollégium diszterme olyan, mint egy kis imaterem. Szószék emelkedik egyik oszlopa mellett. Tele van padokkal a közönség számára. Magas, keskeny barokkablakai egészen a tem-

¹ Az Unitárius Irodalmi Társaság által 1937. február 28 án Brassai Sámuel tanárrá választásának és beiktatásának 100 ik évfordulója alkalmából a régi unitárius kollégium disztermében rendezett ünnepélyen tartott felolvasások.

plomi ablakok utánzata, ünnepi hangulat ébresztésére alkalmas minden.

Brassai beköszöntő ünnepére hivatalos a város közönsége. Az előkészítő egyházi Tanács számít a külső vendégek főlős számára, kik között urhölgyek is többen vannak. Brassait hallani kívánják nőtanítványai, azoknak rokonsága és sok ismerőse.

Brassai székfoglaló értekezletével úgy mutatkozik be, mint tudós és a filozófus szemével látó historikus.

Az „*Erdélyi Híradó*“ mondja: „Ezen tudós beszéd el nem fogult helyes ítélettel összekapcsolt széles olvasottságot bizonyított s azt a mindenrangú és különböző vallású számos hallgatók köztetszése követte.“

Az ifjuság újból megszólalt. A tanterembe lépésekor a szónok lelkes beszédben így szól: „Mi önért áldozunk, s ezen áldozat, mint a szülőt szülőttihez úgy láncoland minket a Tekintetes urhoz s mi szeretett barátaim örvendjünk, hogy a mi iskolánkra is alkalmazható annyi csapás után a Széchenyi mondása: „*Borrura derü.*“

A mi ünneplésünk e két nagy esemény közé esik a vasárnap kedvéért. Örvendezünk, hogy a régiek örömében osztozva az emlékezés szárnyain a multba visszazállva, beleélhetjük magunkat a nagy Brassai lélekvilágába.

Hogy a halottak öntudatosan élnek-e vagy nem, nem vitatjuk, de *ránk nézve élnek*, vagyis lelkileg valóságok és életünkre többé-kevésbé olyan befolyást gyakorolnak, mint akikkel együtt élünk. (Prof. Buckham).

Lélektanilag vizsgálva, igen bizonyosnak látszik a jellemek és a nagy lelkek állandó jelenléte és befolyása. A mult és az egész történelem nem egyéb, mint a nagy lelkek kinyomata a haladó világ homlokán. Ha áll az, amit az átörökléstan hirdet, hogy a nemzedékek visszatérnek az ősökhez egy vagy más jellemvonással, áll az is, hogy sem a testi életfolyamatban, sem a lelki továbbképződésben nincsen megszakadás.

„A testnélküli lények, valódi és élő tényezők egymásra gyakorolt kölcsönös hatásukkal. Ennyi bizonyos. Ezek a különálló ének életelemet jelentő helyet foglalnak el a személyes rendszerben, akár van öntudatos és személyes létezésük, akár nincs.“ (Hibbert Journal, 1936.)

Mindamellett is, hogy a spiritizmusnak nem vagyok hive, sőt

hirdetője sem akarok lenni, közelről érdekel, hogy a nagy lelkek hogyan gyakorolnak hatást a következő nemzedékekre. Azt mindnyájan elfogadjuk, hogy mesterileg formulázott gondolataik akár prózában, akár költeményben maradtak fenn, állandó hatást gyakorolnak a gondolat és az eszme továbbterjesztésére.

A nyelv tisztulása, a szavak és a mondatok szépészeti továbbfinomodása, mind arra mutatnak, hogy a haladás végtelen és örök. Akár a XVI.-ik, akár a XVIII., akár a XIX. évszáz magyar stílusával találkozunk avultnak, sokszor érthetetlennek tesszik, de a gondolat lelke visszhangra talál a mi lelkünkben s mi örömmel írjuk alapigének tanulmányunk homlokára, mert tudjuk, hogy az archaikus hang jótékonyan, erősítőleg hat a modern gondolatra. A Biblia kifejezései nemcsak azért kedvesek, mert a szószékről gyakran és ismételve halljuk, hanem főleg azért, mert eszmei magasságot, gondolatmélységet és szépséget érzünk ki belőlük.

A reformátor Dávid Ferenc és társai jó gondot viseltek arra, hogy a néplélek ne szakadjon el attól a lelki egységtől, amelyet nemzedékről-nemzedékre magával hozott. Mint a tengernek vannak és maradnak a mélységben mozgó áramlatai, úgy a népléleknek is.

Az olyan nagy lelkeknek, amelyenek Dávid Ferenc, Szent-ábrahámi és Brassai, állandó hatását biztosította, hogy nemcsak eszméikért, hanem életökért is állandóan kellett vivniök. Bizonyos martirium elkerülhetetlen a hatás folytonossága biztosításához. Dávid Ferencnél a devai vár börtöne csak a kezdet volt. Az unitárius többségnek ijedtét vette a hatalmi önkény, de az, hogy a nevét nem volt szabad emlegetni, hogy követőit dávidistáknak gúnyolták, hogy lelkének, hitének és hatásának a fejedelmi korszak új hódítói fej- és jószágvesztés terhe alatt siettek utját vágni, mindennél fényesebben igazolja lelkének állandó jelenlétét és diadalma továbbhaladását.

Az igaz reformátort csak akkor látjuk meg, ha fel tudjuk fedezni énjét eredeti tisztaságában. Ismerjük e kísérlet nehézségeit, mert a családi kör, az iskola, a ráható nagy lelkek és az általános közszellem mind az egyén, az igazi én elborítására irányulnak.

Minthogy nekem az a szerencse kedvezett, hogy Brassaival majdnem husz esztendeig igen gyakran személyesen érintkeztem, bizalmával megtisztelt, hosszú életét és műveit gondosan áttanul-

mányoztam, levelezésének tekintélyes részét ismerem, megkísérlem lelkébe betekinteni és abból föltárni azt, amit az én gyarló lelkem felfoghat.

Ezzel kívánok hozzájárulni a ma beteljesedő unitárius száz esztendő örömnünnepe jelentőségének megvilágosításához.

Egy modern hindu bölcs Radha Crischnan azt mondja, amit magam is vallok, hogy azokat a nagy lelkeket tisztelik és becsülik Indiában, akiknek nagysága abban van, amik és nem abban, amit tettek. Tagore lelke, de azé a másik hindué is, Mozumdar, akit személyesen ismertem, abból a belső magábamerült lélekből termelte ki szép eszméit és messzejáró gondolatait, amely egy láthatlan és mégis létező világban él.

Brassai mindig magában élt, mindig lelkébe szállt vissza s ott építette azt az országot, amelyről ő nem, de mi elmondhatjuk, hogy nem e világból való. Az az ismert szokása, hogy öltözködésre semmit sem adott, hogy a zajos társaságot elkerülte, hogy a nagy görög és latin bölcseket könyv nélkül eltudta mondani, hogy a nagy zeneszerzőkért élt-halt s műveiket határtalan boldogsággal élvezte, mind azt bizonyítja, hogy ő lélekben és lélek szerint élt. Lelkében élt. Azt a lelket gazdagította mindennel, ami megfelelt egyéniségének, éniségének.

Ő ezt az ént, önmagát, vitte mindenhová, ahol szerepet talált. Itt a kulcsa tanítói szenvedélyének. Átvitte önmagát a másik lélekbe. A tanítás, ha formailag megfelelt az ő tudásának, boldoggá tette. Minden jó tanítványában egy kis részt fedezett fel önmagából. Az arany lehet bármily kifinomított: arany az és olyan az értéke, amilyen csak az aranynak van. Ő is mint Descartes magából indul ki, de nemcsak az észből, a gondolkozó világból, hanem az egész lélekből.

Az unitárius iskola és részint az egyház hordozta és ma is hordozza homlokán azt az arany-márkát, melyet Brassaitól kapott. Száz esztendeje kezdette irni tankönyveit. Pedig a görög rendszert szerette volna követni, hogy ajakáról szedjék az ismeretet, de ezt az önállóságot csak magának tudta biztosítani. Iskola nélkül és iskolán kívül tanult meg mindent, amit tudni akart, azért, mert tudni akart mindent, amit érdemes volt tudni.

Brassai hatása először, csaknem egész életén át, főleg negatív volt. Az iskolába nem akarják bebocsátani, mert különnc, vagyis olyan, amilyen csak ő volt, s aminél egyéb lenni nem

akart. Csak a közelében levők látták meg benne az igazi értéket. Csak a rokonlélek, a felfogásra kész lélek.

Mégis mindentütt ott volt. Mindenki érdeklődött iránta, mert hire nagy, kritikája csipős. Két ember lakott benne, a tudós és az egyén. És ez a kettő annyira össze volt forrva, hogy a kettő egyet jelentett. Nála az agy épen annyira éhezett a táplálék után, mint a gyomor. Ő úgy élvezte az új és választékos lelki táplálékot, mint az igazi gourmant, az ételeket. Brassai est homo pro se, mint elődje Erasmus. Így lehet megérteni azt a törekvését, hogy a klasszikus nyelvek mellett minden modern nyelvet megtanult, amelyben értékes mű jelent meg. Brassai könnyen tanult és gyorsan olvasott. Mint nyelvész az idegen nyelv szabályait, sajátosságait, a mondat szerkezetét rövid tanulmányozás után fölismerte, s ekkor már könnyű volt a nyelv anyagát felölelni, mint-hogy a klasszikusok s ifjukora óta ismert középeurópai nyelvek már sajátjai voltak.

Brassai a gondolat szépségét a mondatban és a mondat által élvezte. Akár próza, akár költemény volt, gyorsan megtanulta és mindig magával hordozta. Ebben rejlik magyarázata a munkáiban előforduló rengeteg sok idézetnek.

Ha körülöttem látom azokat az ifjakat, akik tőle tanultak és egész életükben tanítványainak tekintették magukat, amilyenek voltak — többek között — Kriza János, Kőváry László, Kovácsi Antal, Jakab Elek, Jakab József, Nagy Lajos, Pap Mózes stb. Ha figyelemmel kísérem egyetemi tanártársait: Farkas Lajost, Meltzl Hugót, Bálint Gábort, Konkha Győzöt, Farkas Gyulát, Gyulay Pált és ha hallom, hogy mindenik oraculumnak tekintette Brassait, midőn valamely szakkérdésben bizonyosságot akart szerezni. Ha szem előtt tartom Brassainak, ha későn is, de rendre mégis föltárt, nyelvtani, matematikai, filozófiai és más fölfedezéseit, — teljes joggal és meggyőződéssel vallom, — hogy Brassai az a nagy lélek volt, akinek hatása igen sokáig nyilvánosan, de még most és ezután is tart és tartani fog, mert ő a magyar lélek titkait fölismerte, olyan hatást gyakorolt, amely újra szülte, öntudatra ébresztette s figyeltette, hogy a nyelv szabályai ellen ne vétsen, mert akkor élete ellen tör.

Ismeretes előttünk, hogy Brassai a nép nyelvérzékére, a nép között használt és használatban volt szavakra és kifejezésekre támaszkodott, mert azokat eredetieknek, igazaknak és hamisítatlan-

noknak találta. Az a kiváló szerencséje volt, hogy a kis Rimetea lakossága vegyítve volt ős rimeteaiakkal és eredeti székelyekkel, s együtt használták a szerencsésen keresztezett magyar nyelvet. Az is hozzájárul nyelvérzéke kifejlődéséhez, hogy édesanyja székely családból származott, éles eszü és tanult nő volt, aki tanító férje mellett vállalta a leányosztály tanítását.

Az a szokása, hogy a nők társaságát nagyrabecsstülte, sőt a kedves megjelenésű, jó és szép arcu nők társaságáért kész volt áldozni, főképen, ha zenészek voltak, valamint az a másik, hogy a kedvelt család gyermekeit számon tartotta s kellemesen elgügyögtt velök, mind arra mutat, hogy ezekben a többé-kevésbbé rejtett lelkekben olyan elméket talált, amelyek harmonizáltak az ő lelkével és boldog megalégedésre hangolták.

Rengeteg sokat írt. Tudományos akadémiái értekezései mellett szüntelenül figyelte nemcsak a szaklapokat — és melyik szakban nem volt otthon — s azonnal bírált, javított és oktatott. Önmagát a magyar nyelv ellenőrének nevezte, de minden lehető kérdésben gyakorolta az ellenőri szerepet. Jogosan lehetett praeceptor Hungariae-nek nevezni. Mintha ő lett volna felelős nemzete helyes irányban haladásáért. A tekintélynek örvendő nyelvészeket, bölcsészeket és teológusokat állandóan ellenőrizte és hihetetlen kitartással harcolt, hogy helyes utra terelje.

Brassai lelke ott lebegett nemzete fölött, s hatása elkerülhetetlen volt, mert eszméi és gondolatai tiszták és a magyar léleknek megfelelőek voltak.

Brassait sokszor félreértették és félre magyarázták. Emerson mondja: Az a nagy ember, akit félreértének. Ezek vezetnek arra a meggyőződésre, hogy Brassai lelkét a magyar levegővel együtt szivta magába minden öntudatos magyar. Ott van az a lélek, ha tán észrevétlenül is és el nem távolítható.

Sir Russel mondja: minden emberi lény egy különálló teremtmény, egy halhatatlan lélek, aki bizonyos időn túl tovább folytatja létezését és hatását más lényekben.

Tennysonnal foglalkozva írja Stopford Brooke: minden egyéniség, aki tudatában van önmagának, aki becsüli önmagát... főlemel és irányít másokat és megtisztítja az emberről táplált fogalmát.

Áll tehát az a tétel, hogy a nagy lelkek hatása folytonos. Áll a mi meggyőződésünk szerint, hogy Brassai lelkének

hatása ma is tart, s bár észrevétlenül, tartani fog ezután is, mert a lélek halhatatlan.

Ki merem mondani, hogy az unitárius jellem, amit Brassai szülőitől sajátított el, tőle átszállott széleskörű tanítványaira, azoktól nemcsak e hit vallóira, hanem Ardealban egy tágas rétegre.

Amerika függetlenségét, — így szól a történelmi kritika — Washington karaktere vivta ki. Az unitárius nevet körülvevő tiszteletet és becsülést a Brassaiban és a hasonló lelkekben élő és ható jelem szerezte meg.

Mindig büszke voltam arra, hogy az országos statisztika az unitárius vallásu bűnözők számát aránylag legcsekélyebbnek találta.

Lehet — mondja egy ujkori író — hogy az unitáriusok nem fognak nagy köteteket írni, lehet, hogy közülök egyet sem avatnak szentté a szó régi értelme szerint, de az bizonyos, hogy papjai ébren fogják tartani a magasabb lelki érzések iránti lelkesedést. Az is bizonyos, hogy aki az unitárius nevet megérdemli, sohasem vesz részt alacsony dolgokban.

Nem tudom megmondani miért, de úgy meg vagyok telve a Brassai iránti mély tisztelet és bámulás érzetével, mintha az ő lelke megáldotta és megszentelte volna az én gyarló lelkemet. Látom egészen sajátos testi alakját. Érzem fennlebegő hatalmas nagy lelke jelenlétét s hiszem, hogy ha egyéb nem is, az a lelki-erő, amelyet akaratnak neveznek, benne van a tisztult unitárius lelkekben. Hiszem, hogy az ő lelke átszáll időn, enyészeten s minél többször halljuk egyik izenetét: Unitárius Atyámfiai legyenek egyenlő akarral és ragaszkodjanak hitökhöz, melyből kivetni valót senki sem találhat, — annál bizonyosabb, hogy a Brassai nagy lelke közöttünk van és velünk marad minden vészben, viharban.

Vészek voltak, viharok dultak szép hazánk s drága egyházunk felett. Szeretném, ha minden unitárius gondolna erre a csodálatos nagy lélekre. Szeretném, ha mindenki minden évben egyszer elzarándokolna oda, hol a hála és kegyelet márványba öntve örzi prófétai szép fejét. Szeretném, ha a mai ifju nemzedék komoly elhatározással tanulmányozná életét és példáját követné a szerénységben, szorgalomban és a buzgó hitben, mert akkor a vész elmulna s a vihar tombolna, de csak a fejünk felett!

II. Brassai a magyar tanításnyelvet beviszi a kollégiumba.

Emlékbeszéd.

írta és felolvasta: Dr. Gál Kelemen kollégiumi felügyelő-gondnok.

Száz esztendeje mult három héttel ezelőtt, hogy Brassait tanárrá választották. Sokan voltak ellene megválasztásának, főképen a tanárok s a főbb vezető világiak. Nem is csoda. Sok minden szólt ellene. A nagytekintélyű Augusztinovicznak pl. az volt a fel-fogása, hogy „professzor nem lehet bajuszos“. Már pedig a 37 éves Brassainak nemcsak bajusza volt, hanem még pofaszakála is. Az is baj volt, hogy Brassai nem járt külföldön s így 1568 óta ő az első tanár, akit mint külföldön nem jártat választottak meg. Aztán nem volt „belső ember“, amire eddig nem volt eset. Az is zavart némelyeket, hogy Sziágyi Ferenc őt a híres Clio-perben „iskolát sehol rendesen nem végzett klavirmesternek“ csúfolta. De sokan voltak mellette is, akik ismerték tudományos hírnevéről, melyet már eddigi tudományos értekezéseivel és irodalmi polemiaíval kivívott magának. A választást ellenei fanyar mosollyal fogadták, a tanuló ifjúság kitörő lelkesedéssel. Fáklyásmenettel tisztelte meg, a kollégiumot pedig kivilágította. Hogy mennyire meg volt oszolva a közvélemény, mutatja az, hogy míg az ifjúság oda volt, Székely Sándor igazgató felment a kollégiumba s a gyertyákat oltogatni kezdte. Az ifjúság valahogyan neszét vette e vállalkozásnak, ingerülten hazarohant s csak kis hijja volt, hogy minden baj nélkül mult el ez az incidens.

A választást a városi közönség is nagy figyelemmel kísérte s eredményét kíváncsi érdeklődéssel várta. Gyöngyösi István, mint szemtanú, beszéli (Unitárius Közlöny III. 22. l.), hogy a választás híre azonnal elterjedett a városban, mert mindenki figyelemmel kísérte a csaknem országos kérdés kimenetelét. A kaszinóban is erről beszélt mindenki. Báró Wesselényi Miklós Bölöni Farkas Sándornak így fejezte ki véleményét: „Ti büszkéek lehettek Brassaitokra. Sokan elperelnők, ha lehetne, tőletek, de mégis csak ott van ő a maga helyén. Valóban lestük, mit tesztek. Most látjuk, hogy első helyre méltók vagytok“.

Holnap után lesz kereken száz esztendeje, hogy 1837 március 2-án itt, ebben a teremben szokatlanul nagyszámú közönség jelenlétében beiktatták tanári állásába. Mintha az ősök szellemének

szárnysuhogását hallanám! Ott vannak az egyház és a kollégium képviselőiként a három Székely: Miklós, a későbbi püspök, Sándor a kollégium rektora és Mózes, a filozófia professzora, aztán a főgondnokok. És sokan a városi közönségből, kik értesülve voltak a megválasztása körül folyt vitákról. De ott vannak a reformkor szellemétől átitatott lelkű fiatalok is, közöttük Bölöni Farkas Sándor, kinek nem rég jelent meg *Északamerikai útazása*, melylyel erkölcsi forradalmat idézett fel a lelkekben a politikai és társadalmi viszonyok felfogása tekintetében. Mindenekelőtt pedig ott voltak a diákok, kik valami hibázni nem tudó ösztönös megérzéssel várták és sóvárogták tőle az újat. Ez a sokrétegű és különböző felfogásoktól fűltözött közönség csupa kíváncsiság volt, csupa várakozás. És az új tanár a szószékre lép és megszólal — *magyarul*. Több, mint 250 év óta az első eset, hogy tanári beköszöntő magyarul hangzott el. Ez volt a közönség első kellemes meglepetése: még be sem lépett jóformán a kollégiumba s már is meg van a hatása. Mikor másnap, március 3-án először lépett a tanterembe, Gedő László, a nagy jóltevő Gedő József fia, lelkes beszéddel üdvözölte, mint olyant, „ki a hosszú éj után *várt napot* hozott iskolánk egére“. Mi volt ez a *várt nap*? *A magyar szó, a nemzeti szellem*. Bessenyiék és Révayék már majdnem háromnegyed századdal előbb kezdték ébresztgetni a nemzeti szellemet nagy álmaiból. A közélet, a törvényhozás, az iskola nyelve latin volt, mikor külföldön a nemzeti nyelvek már régen elfoglalták mindenütt az őket jogosan megillető helyüket. S ami a magyar közélet és törvényhozás terén történt, ugyanaz történt az iskolában. A tanuló két életet élt. Egyiket benn órán, ahol hallgatta és másolta a száraz, rideg scholasztikus latin előadásokat. Másikat künn a maguk diáki társadalmában, melyben a nemzeti nyelv és irodalom problémáit magyar nyelven olvasták, tárgyalták, vitatták. Milyen szomorúan jellemző, amit Kriza mond magáról, hogy csak 13 éves korában s „mint egy történetből“ kapott néhány újabkori magyar író, mint Kazinczy, Fáy András s többre nem is emlékszik, hogy olvasta, vagy ismerte volna 19 éves koráig“. És hogy úgy belejött a latin diszichonck készítésébe, hogy a magyar versekre nem kapott oly szép lektákat, mint a latin versekre. Mintha a Himnusz halhatatlan költőjét hallanók, aki — saját vallomása szerint — 13 éves korában jobban tudott latinul, mint magyarul.

A magyar nyelv nem mint a tanítás nyelve, hanem csak mint tantárgy, csak 1791-től fogva szerepel a tanulmányok sorában. És a magyar nyelvet latinul írt nyelvtanból tanítják és tanulják. Magyar irodalmi tanításról most még nem is álmodnak! Az iskolai korhatár nem volt megállapítva. Az elemi iskola nem volt az általános tankötelezettség alapján megszervezve s a középiskolától elválasztva. A kollégium elvégzése után a különböző közéleti pályákra és szakokra való előkészítés és készülés útjai nem voltak szabatosan előírva. Aki a kollégium „filozófiai tanfolyamát“ végezte, azt minden előkészület és előírt vizsgálat nélkül azonnal alkalmazták publicus praeceptornek, vagy amint az 50-es években mondták, *altanárnak*. Mintha valakit ma az érettségi után rászabadítnának az alsó osztályokra. Tegnap még az iskola padjaiban ültek s ma már publicus praeceptorai tegnapi pajtásoknak.

Nem voltak megfelelő kézikönyvek. Ha volt is néha-néha valamely tantárgynál tankönyv, az rettenetesen bő és megemészthetetlenül tudományos volt. Nem az volt a célja, hogy a tanuló könnyen megértse, hanem az, hogy az író feneketlen tudományát fitogtassa. Mit tehettek tehát? A tanár diktálta a tanulni valót, a tanulók leírták, az idő jó része ezzel telt el s a végén is a helytelen és hibás leírás miatt egy csomó sületlenséget tanultak össze.

És milyen volt a tanulók élete, a diák-társadalom belső világa, a fegyelmi állapot? Szigorúan megszabott napirend szabályozta ezt, mely azonban nem vette figyelembe az ifjúság erőitől, lendületétől, eszményektől feszített vágyait és törekvéseit, hanem a középkorból áthozott aszkétikus formáival és szabályaival a fiatal lelkek életnyilvánulásait csak akadályozta. Ezek a törvények és szabályok mindig egy régibb kor szellemét és gondolkozásmódját tükrözték, ezért megszokottak, meguntak voltak s a fiatalság jövőbe tekintő vágyainak és törekvéseinek nem útmutató szabályozói, hanem kerékkötői voltak.

Ez volt nagyjában és vázlatosan a helyzet kollégiumunkban, mikor Brassai tanári állomását elfoglalta. *Működése fordulópontot jelent iskolánk történetében.* A korszakos fordulat abban áll, hogy *a latin nyelvet, mint a tanítás és tanulás nyelvét a magyar váltja fel.* Már az 1837. évi Főtanács bizottságot küldött ki „az alsóbb tudományok és tanítási rendszer még jobb karba és az élet szükségéhez alkalmaztatott arányba hozatalára. A bizottság nem nagy kedvvel és buzgósággal végezte munkáját. Az ügy nem mozdult

előre egy lépéssel sem. Ezért 1841-ben egyenesen Brassait bízták meg azzal, „hogy ifjaink célirányosabb taníthatására nézve tervet dolgozzon ki.“ Négy hónap alatt kész a tervezetével, melyet az aug. 27-étől Corundon tartott zsinat elé terjesztettek. Ez a tervezet kemény, de minden szavában igaz bírálatot mond az akkori iskoláról. Az iskola által nyújtott műveltség messze elmarad a világ műveltségétől. Künn az életben a XIX. század argandi lámpájával járnak, benn az iskolában a XVI. század pislogó mécsénél tapogatóznak. Az alsó osztályok tanítási módja az értelmet nem fejleszti, csak az emlékező tehetségre van alapítva. Tanulóink a szükségesekből semmit sem tudnak. Mindennek oka: *a fennálló rendszer és a köztanítók járatlansága és tudatlansága. A rendszer azért, mert egyetlen egy tárgyat, a latin nyelv használatát tűzi ki mind célul, mind eszközzül. S ez egy tárgy tanítása is oly hiányos módon és oly elavult és célszerűtlen eszközökkel történik, hogy a tanuló 7 évi tanfolyam után is sem magyar, sem latin nyelven még csak egy conceptus megírására sem alkalmas.* Hazájáról, a földről, a természet műveiről és törvényeiről, a számok és uralakok viszonyairól a legcsekélyebb ismeretei sincsenek. A második ok a köztanítók járatlansága. A tanítás ép olyan mesterség, mint minden más „észi és kézi művészet“, melyet senkisé sem szophat az ujjából, hanem tanulni kell. Aztán a tanítónak magának is tudnia kell, hogy taníthasson, még pedig többet kell tudnia, mint az emberek képzelik. Hogy lehessen kívánni, hogy a tanító latint, németet, vallást, számvetést, földrajzot és történelmet tanítson, mindezekről eleget tudjon s a tanítási módszerre is készen legyen, aki erre sohasem készült? Míg a köztanító valamennyire belejő, eltelik az idő jó része, várja a papi állásra való kirendelést, év végére megkapja, kimegy az iskolából s az utána következő kezdeti előlről. Valóságos szifusi munka!

A kemény bírálat után következik a javaslat, amely *a kollégium alsó és felső tagozatából teljesen törli a latint, mint az előadás nyelvét, sőt alól, mint tantárgyat is.* A 3 alsó osztály — a mai elemi iskola 4 osztálya — a *hungarica classis*, a 4 felső — a mai algimnázium — a *philologica classis*, amelyekben azonban a reálék tanulása is párhuzamosan foly.

E terv szerint a köztanítók *nem osztályonként*, hanem *szakok szerint* neveztetnek ki. Ilyen szak 7 van: latin, magyar-német, olvasás-, értelem kifejtő gyakorlatok-természetráaj, földrajz-tör-

ténelem, szám- és űrtan, írás rajzolás-ének és vallás. Ezek a szakcsoportok nagyjában megfelelnek a sokkal későbbi egyetemi tanárképzés által szabályozott szakcsoportoknak. Ez a szakrendszer szükségképen hozta magával a *pedagogiának* rendes tantárgyként való behozatalát és előadását, továbbá a *pedagogikai* állás szervezését és egy állandó *nevelésügyi bizottság* létesítését.

A felső osztályok tanulmányi rendjére vonatkozó kritikája szintén lesújtó. Ki meri mondani, hogy nemcsak nálunk, hanem egész Transylvániában *a tanuló ifjúság egyetlen egy intézetben is a latin nyelvet nem érti*. Idegen nyelvet teljesen megtanulni — mondja az a Brassai, aki vagy 8—10 európai nyelvet beszélt — nincs és nem is lehet teljesen hatalmunkban. Mi tehát a teendő? A célt kell megfelelően kitűzni. A cél ezután *nem a latin nyelv beszélése*, hanem latinból magyarra, vagy magyarból latinra *hibátlanul fordítani*, vagy egy feladott tárgyra *conceptust írni*. Az eddigi rendszer a nyelvek iránt tehetségtelen tanulókat kiképzés nélkül hagyja s emiatt iskoláinkba rossz, mert tudatlan tanítókat, eklézsiáinkba rossz, mert tudatlan papokat küldünk. Csupán „megrögzött előítéletből“ tantalusi kínokat szereztünk ezeknek, mert a latin edényén keresztül csalogattuk, csábítottuk őket a tudományok mézével s nem engedték hozzányulni. Ideje már, hogy e visszás és fonák eljárással felhagyjunk s a *felsőbb tudományokat magyarul tanítsuk*. *Ez a terv természetes jogaiba iktatja az anyanyelvet s ezzel az életre szükséges reális ismeretek bővebb megszerzését és elsajátítását lehetővé teszi.*

A corundi zsinat korszakalkotó kollégiumunk történetében, amelyet új tanulmányi rendjével a nemzeti művelődés útjára indít. Mint érdekesen jellemző történeti mozzanatot részletesebb fejtegetés nélkül egyszerűen csak megemlítem, hogy a zsinat minden vita és hozzászólás nélkül fogadta el a tervet, ami annyira meglepte Daniel főgondnokot, aki Brassai tanárrá választását javaslatba hozta, hogy tiltakozott ellene. S mikor a zsinat a tiltakozást nem vette figyelembe, sőt jegyzőkönyvébe sem iktatta, a főgondnok mindjárt másnap (1841 aug. 28-án) jelentést tett a főkormányzékhez s abban előadta, hogy a zsinat „*a transylvániai tanulmányi rendszerrel merőben ellenkező*“ tervet fogadott el minden megvitatás és alapos megtárgyalás nélkül. A főkormányzék felvilágosításért a képviselő tanácshoz fordul, amely megadja a feleletet, a tervet további vita tárgyává teszi s a következő főtá-

nácsra megint előterjeszti. A fő kormányzószék éveken keresztül érdeklődik még a tanterv sorsa iránt, míg a képviselő tanács megírja, hogy a főgondnok aggodalmai már eloszlottak, mert a terv az ő elnöklete alatt ismételten alaposan megtárgyaltatott és már életbe is léptettetett,

Ami nálunk történt 1841-ben, ugyanaz történt tíz évvel azelőtt Enyeden Szász Károllyal. Itt ő volt az új tanterv készítője, aki szintén kidobta az alsó osztályokból a latint s hasonló szabad szellemben érvelt az anyanyelv mellett a nemzeti szellemű műveltség érdekében. Őt is bevádolták tanártársai Estei Ferdinánd előtt szabadelvű eszméiért s a latin elleni buzgólkodásáért. A gubernium nyomozó bizottságot küldött ki Aiudra, amely diákokat hallgatott ki a panaszokra nézve. Egyik kihallgatott diák ezt a kijelentést tette: „nem, nem professzor Szász, hanem az idő van claritastok ellen“. Ez a diák fején találta a szeget. Egy új világ volt keletkezőben, melyet nem láttak sem a gubernium, sem a vádló tanárok, csak Szász Károly s az a diák hallgatója. Lehetetlen észre nem venni a hasonlóságot Szász vádolása és pere, valamint a mi főgondnokunk tiltakozása és a kormányzószékhez való jelentéstétel között. Daniel főgondnok tiltakozása ugyan nem érte el célját, de egy üdvös eredménye mégis volt. Az, hogy a tantervi reform igen élénk és beható megvizsgálás és vitatás alá került. S itt azzal az örvendetes jelenséggel találkozunk, hogy a főtanács figyelme apró és kicsinyes egyenruházati kérdések, haj- és szakálviselési szabályok szellemtelen és kínos vitatása helyett nagy elvi kérdések, átfogó jelentőségű problémák vitatása felé fordul, ami majdnem félszázad óta most történik először.

A corundi zsinat az új tantervet nemcsak elfogadta, hanem azonnali életbeléptetését is kimondta. De a tényleges helyzet az volt, hogy az életbeléptetés összes előfeltételei hiányoztak s már a legelső lépések megtételénél kitűnt, hogy mennyi nehézség és akadály tornyosul útjába. Mindenekelőtt hiányoztak a *szakrendszerhez szükséges szaktanítók*, hiányoztak a szükséges tantermek, a reálék tanításához a szemléltető eszközök, természettani laboratórium, ásványok, növények, térképek. És első sorban hiányoztak a tankönyvek. Brassai tehát fáradhatatlan buzgósággal és csodálatos munkabírással megkezdte a kézikönyvek írását, majdnem azt mondtam: gyártását. Megindította a *Kék könyvtárt*, melyben az iskolai kézikönyvek egész sora jelent meg, a legtöbb tőle magá-

tól. A vegytan és fizika tanítására nem voltak kísérleti eszközök. 600 frtot ajánl fel e célra olcsó kamat mellett, amelyet később elenged. Ásványokat gyűjt s növényeket kiránduló útjain. A könyvtárt gondozása alá veszi, rendezi s a magáéból 400 darabbal gyarapítja. A műének (harmonia) tanítás költségeire gyűjt. Két ízben volt igazgató s azonfelül *paedagogarka*, kinek az volt a feladata, hogy a végzett tanulók közül a kiválóbbakat kiszemelte s mint osztálytanítókat a tanítandó tárgyakra előkészítette, a módszeres eljárást velök megismertette. Ma úgy mondhatnók: ő volt a tanárképző intézet vezetője, a tanárképzés vezetője és igazgatója.

Felebbvalói és kartársai nem osztatlan elismeréssel figyelték működését. Voltak bámulói, de voltak gáncsolói is. De az ifjúság tisztelettel és szeretettel vette körül, mert ösztönösen megérezte a csupán érte fáradó, önzetlen nemességű tanítója szívének melegét és szeretetét. A tanár és tanuló közötti feszes kíméltség és a katedra olimpusi tekintélye nála az öregebb barát támogatásává nemesedett, a tanuló részéről a bizalmas ragaszkodás melegével cserélődött fel.

Ennek a beköltözött új szellemnek nem utolsó hatása az, hogy a fegyelmezés eszközei szelidülnek. Az 1839. évi törvények, melyek majdnem 10 évig készültek, még beszélnek a „vessző alól kikerültekről“, sőt a „kikelés“ örömeinek megváltásául pénzdótot állapítanak meg. De az 1842. évi főtanács a „korbáccsal, vesszővel, pálcával s akármely ütő eszközzel“ való testi büntetést teljesen megszünteti. E céltudatos, serény, építő munka közben az idő gyorsan haladt. Észre sem vesszük s már itt van 48 március idusa. Megharsannak a szabadságharc riadói, a kollégium kiürül, a diákok a könyveket karddal cserélik fel. Brassai 1848 júniusában még egy könyvnyomdának saját költségén való felállításával foglalkozik, de novemberben eltűnik szemeink elől s csak 1859-ben kerül megint vissza, mint tanár egész rövid időre.

Íme e néhány vázlatos vonás is mutatja, hogy a múlt század 40-es évei kollégiumunk történetében a hosszú szellemi tepedés letargiája után a felébredés, eszmélés és öntudatrajuttatás céltudatos munkásságának korszaka, melynek vezérmunkása Brassai, az a Brassai, aki nemcsak eszméket termel, hanem buzgó és önzetlen lélekkel beáll a munkások sorába s megfélemlítve magáról, érdekeiről, csak a közt szolgálja. E munkájában nem kedvetlenül látja őt a gáncsoskodók akadékoskodásai, mert lelkiismerete és az

ifjúság érdekeiért élő meleg szíve biztosítja arról, hogy jó úton halad, mely az unitárius halhatatlanok Pantheonjába visz.

Áldott az Úr, a gondviselő, hogy nekünk adta őt.

III. Bezáró.

Mondotta: Vári Albert, az U. I. T. alelnöke.

Az igazi nagy embereknek már itt a földön kettős életük van. Egyik az, amíg halandó testben itt járnak, amíg gondolkoznak, éreznek, szeretnek, cselekednek és boldogítanak másokat. Ez az élet elmulik, mert minden, ami porból való, porrá is lesz. A másik élet pedig az, amit haláluk után élnek a földi halhatatlanság világában. A testi halál után feltámadnak eszméikben és gondolataikban, szellemükkel hatnak az utánnuk következő nemzedékekre éppen úgy, mint a tóba dobott kő, még akkor is érezteti hatását az általa megindított hullámgyűrűkben, amikor maga már régen mozdulatlan áll a tó mélyében. Az Istennek ebben a csodálatos világában még az anyag sem enyészik el. Annál kevésbé győzedelmeskedhetik az idő a szellemen s annak munkáin. A nagy szellemek ujjászületnek a történelem izzó kohójában.

Ilyen kettős élete van Brassainak is. Az a Brassai, akit mi idősebbek színről-szinre ismertünk és láttuk, amint magas s kissé előrehajolt termetével, a prófétákra emlékeztető hófehér szakállával és szeretetet sugárzó szemével, vállán hosszú condrakabátjával járt-kelt az utcákon; akit itt, ebben a teremben olyan szorongó félelmek között vártunk az érettségi vizsgán, amelyről soha el nem maradt; az a Brassai, akiről életében nem minden alap nélkül legendák keltek szárnyra: hogy a zongorabillentyűit íróasztalára lerajzolta s azon megtanult zongorázni, hogy tndományos vizsgálódása közben az óráját a tóba dobta s a békát a zsebébe tette, hogy annyira elmerült egy könyv olvasása közben, hogy az esküvőjét elfelejtette, hogy az utcán sétálva, lépéseit számolta, egy többjegyű szám logaritmusát számította s ezek mellett ugyanazon időben barátságosan köszöntötte nagyszámu ismerőseit . . . az a Brassai már régen nyugszik a házsongárdi temetőben. Azóta újabb emberek jöttek, újabb eszmék és eszmények nyomultak előtérbe, újabb csillagok tűntek fel, amelyekről azt hittük, hogy elhomályosítják azokat a száz év előtti reformokat, terveket, eszméket és igazságokat, amelyekkel Brassai gazdagította ezt a világot. De neki is

voltak hűséges tanítványai, akik szeretettel örködték a nagy halott sirja fölött, akik nem csak életrajzának a megírásával, hanem tudománya kincsesházának a feltárásával föltámasztották ragyogó szellemét, akik ma itt is értékes előadásaikkal hirdették a bibliai igazságot: „Mit keresitek az élőket a holtak között? Nincsen itt, mert feltámadott,“

Igen, Brassai él, nem csak úgy, mint az unitárius egyháznak egyik legnagyobb büszkesége, hanem úgy is, mint a magyar tudományosság örök dicsősége, akinél méltóbban alig foglalhat valaki helyet a magyar Pantheonban. Él most és élni fog mindaddig, amíg a komoly és mélyreható tudománynak, az Isten előtt alázattal meghajló vallásos hitnek és az emberi törhetetlen akaratnak értéke lesz ezen a földön.

A Brassai szelleme előtt hajtottuk meg ma is a hála és kegyelet lobogóját abból az alkalomból, hogy ezelőtt száz évvel, éppen március 2-án iktatták be ebben a terebben tanári hivatalába, ahol annyi üdvös reform jelzi áldásos emlékét. Köszönöm az Unitárius Irodalmi Társaság nevében, hogy becses jelenletükkel emlékünnapélyünkön részt venni, s ezáltal a komoly tudomány iránti megbecsülésüknek kifejezést adni szivesek voltak. Köszönöm a közreműködőknek, hogy a nagy tudós és zenész emlékét szinte kézzelfoghatólag felelevenítették. Ezzel ünnepegyünköt bezárom.



Dávid Ferenc és a tömeg.

(Tömeglélektani tanulmány.)

1579. november közepén a legnagyobb magyar reformátor, Dávid Ferenc, kilehelte nemes lelkét a devai várbörtön egyik cellájában. Mint életfogytiglan elítélt rab halt meg, miután évtizedekig, mint a lelkek vezetője, fénye és igazsága járt kartársai előtt. Körülbelül öt hónapig volt rab: ellenfelei nem örülhettek sokáig diadaluknak. Annál kevésbé, mert rabsága alatt alakja minden elfogulatlan szemlélő lelkében még magasztosabbá vált, hiszen az igazságért szenvedett. És annál kevésbé, mert halála után hirtelen híre, neve még fennebb szárnyalt, túllépte az országrész szűkös határait, bejárta Európát, Amerikát, az egész világot s megtörténik ma is, hogy távoli országokban csak onnan tudják, hogy Transsylvania van a világon, mert itt született és itt halt meg igazáért Dávid Ferenc. Mai nyelven szólva, Transsylvania leghiresebb képviselője, legnagyobb „idegenforgalmi értéke“ a művelt nyugat előtt: Dávid Ferenc. Mert egyetemeken és történelmi társaságokban, szöszékeken és vasárnapi iskolákban, folyóiratokban és könyvekben foglalkoznak ma is élete és alakja jelentőségével. Aminthogy foglalkozunk ezekkel mi is és ma is. Mindig is foglalkoztunk. Magyarázgattuk tanait, elemlegettük tetteit, főképen pedig fejtegettük őt magát, lelki összetételét, kivételes egyénisége hatóerejének titkát. Ugy voltunk vele, mint a vallással a teológusok. Minden új tudományt kipróbáltak rajta. Kezdték a filozófiával, folytatták a földserdült természettudományok különböző fajtáival, azután a társadalomtudomány ismereteit vették eszközül s végül: még ma is folytatják a lélektan újabb eredményeinek a vallás megvizsgálására való alkalmazását. Egyik módszer követi a másikat s igen sok részletben meg is cáfolja egyik a másikat. Mégis, károsnak azért nem mondható ez az egyre megújuló próbálkozás, mert a nagy és egészében talán soha meg nem fejthető titok sok részletét világhítták már meg a különböző tudományok. Mint ahogyan a mik-

roszkop alá helyezett vízcsepp sok ezernyi élőlényét, különböző vegyszerekkel festik meg, hogy láthatóakká legyenek s amint a vörösszin csak bizonyos fajta élőlényeket, a kékszin ismét egy másik mikrobatípust mutat meg s így tovább, azonképen mutatják meg a különböző tudományok a vallás titkának egy-egy, esz-kozeik számára elérhető, kutatási módszerük síkjába eső részét. Csak, persze, nem szabad azt gondolnunk, hogy egy tudomány a titok minden részére, egész lényegére nézve illetékes.

Dávid Ferencet főképen a történelem és a filozófia segítségével próbálták eddig magyarázni. Pl. Jakab Elek hatalmas és egyben eddig még egyedülálló tökéletességű munkájában, az 1879-ban kiadott „Dávid Ferenc emléke“ c. művében, Dr. Varga Béla pedig „Ami örökkévaló Dávid Ferenc életművében“ c. felolvasásában iskolapéldáját adták — egyik a történelem, másik a filozófia terén — tudományuk módszereinek Dávid Ferenc rendkívüli egyénisége titkának megfejtésére való alkalmazhatóságának.

Legujabban a lélektan módszerével próbálják megközelíteni Dávid Ferenc karakterológiai jelentőségét. Az az irodalmi vita is idetartozik, mely ép most folyik két fiatal unitárius lelkész között, kik közül egyik a szellemtudományi lélektant, a másik pedig az új, vagy biológiai lélektant tartja arra alkalmasabbnak. (L. Balázs Ferenc és Dr. Iván László vitáját a Keresztény Magvetőben.)

Mindezek után talán kevésbé lesz feltűnő, ha e dolgozat viszont a tömeglélektan tudományának szemszögéből próbálkozik meg Dávid Ferenc alakjának — a világért sem teljes, de legalább kis részben való — megvilágításával. Erre a kísérletre nem az vezetett, hogy a tömeglélektan éppen napjainkban kezd tudománnyá lenni, hanem főképen az a körülmény, hogy mióta csak Dávid Ferencről komolyabban és részletesebben hallottam, mindig vágytam az *élő* Dávid Ferenc megismerésére. Mert tanait, életrajzát előadhatjuk bármily részletesen és tudományosan, de azért az *élő* Dávid Ferenc még sem jelenik meg előttünk. Marad lexikoni adat, vallás, vagy kultúrtörténeti méltatás, életrajzi leírás, de mindig elmosódó, távoli és könyvszagú kép. Ahoz hogy az *élő* Dávid Ferencet megpillantsuk, valami olyan jelenetre van szükség, mely a maga általánosan emberi jellegzetessége folytán hozzánk is közel áll és amelynek részletei eléggé megismerhetők ahoz, hogy megfoghatóakká tegyék a résztvevő személyeket is. Ilyen jelenet Dávid Ferenc életéből a kerek kőhöz fűződő történet, melyet minden elemista

gyermek tanul már a hittan órán s mely minden unitárius ember előtt ismert. Éppen azonban, mert mindenki ismeri ezt a történetet, kézenfekvő az ellenvetés, hogy ezt a jelenetet bizony rosszul választottuk ki, mert hisz azt is mindnyájan tanultuk az iskolában, hogy a részletekről majd semmit sem tudunk. 1568-ban, az alba-juliai hitvita után Dávid Ferenc hazatért ekléziájába, Clujra. A clujiak tudták, mi végre ment ő Alba-Iuliára s ép azért szorongva várták hazatértét. Mikor közeledéséről értesültek, eléje sereglettek s az akkori Torda- és Belközép-utcák szögletén találkoztak vele. Dávid Ferenc a sokaság kérésére feláll egy kerek kőre s oly ékesszólóan beszél onnan, hogy a tömeg, melyben az ősz Heltai is ott volt, vállára kapja s a főtéri templomba viszi. A hagyomány szerint, e naptól kezdve egész Kolozsvár unitáriussá lett. Ennyi az, amit tudunk erről az eseményről — *látszólag*. De csak látszólag, mert ha kissé belemélyedünk a történelem tanulmányozásába, sok olyan adatot gyűjthetünk össze, melyeknek segítségével a tömeglélektan fényét rávetíthetjük erre az egész jelenetre.

Ennek a jelenetnek három fő szereplője van: Dávid Ferenc, a tömeg és a kerek kő. Ezek közül, persze, a kerek követ ismerjük leginkább. Csak el kell mennünk a helybeli unitárius templomba, melynek oldalbejáróját, ha átlépjük, szembe találkozzunk a kerek kővel. Lényegtelen, hogy éppen ez a kő volt-e az a bizonyos kerek kő. Ha talán nem ez lett volna, akkor is egészen bizonyos, hogy ilyen, vagy ehez legalább is nagyon hasonló lehetett az eredeti; mert hiszen az utat jelző ilyen kövek nem sokban különböztek egymástól. Már most gondolatban helyezzük vissza ezt a követ eredeti helyére, az akkori Torda- és Belközép-utcák szögletére, mely ma az I. G. Duca-utca és a P. Unirii szögletének felel meg. Ott áll hát a kő. Hogy milyen környezetben, ez most mellékes. Akkor is, most is, a figyelmet teljesen lekötötte és lekötöi a tömeg, mely a követ körülállja és az, aki a kővön áll: Dávid Ferenc. Ez utóbbi azonban fejtegetéseink „nagy ismeret”-en“-je, melyhez csak az ismertek alapján juthatunk el. Ép ezért vegyük a kerek kő ismertetése után tárgyalásunk tételül a *tömeget*.

Mit tudunk erről a tömegről? Mit tudunk egyáltalán a tömegekről? A felelet: mind többet és többet. Aki újságot olvas, aki mozgóképszínházba jár, aki korunk eseményei iránt érdeklődik: mindegyre szemben találja magát a tömeggel. Aki folyóira-

tokba mélyed, vagy kirakatokat néz meg, lépten-nyomon új és új fejtegetésekkel találkozik, melyek a tömegre vonatkoznak. Tömeglélektan, csoportlélektan, társadalmi lélektan néven egyik könyv a másik után jelenik meg s még a legeggyűbb társasági szeladon is tudja, mert mindegyre hallja, hogy Lenin, Mussolini, Hitler, Roosevelt, bolsevizmus, fascizmus, hitlerizmus, N. R. A. egyaránt a tömegekre építették fel hatalmukat, a tömegek segítségével és a tömegek javára kormányoznak. Igazat kell adnunk Ortega Y. Gassetnak, aki korunkat a tömegek századának nevezte. „Oly korban élünk, melyben a tömegek *mindenütt* beérkeztek. Az egész társadalom szinte egy tömegszállássá változott és mindenütt a tömegek izlése, akarata jut uralomra, akár jó az, akár kárhozatos” — írja Dr. Dékány István (L. „Emberismeret“ II. évf. 2 szám, 20 old.)

Igen sokan ebből a tényből következtetik a tömeglélektan tudományának kifejlődését. Azt mondják: az első igazi tömeglélektani munka, Gustav Le Bon: „A tömegek lélektana“ c. munkája, 1895 ben jelent meg, tehát e század küszöbén s azóta, különösen pedig a világháború után jelennek meg tömegestől az idevágó értekezések, mert *századunk a tömegek százada s a jelenség szüli a tudományt* (Mások viszont Aristoteles „phyzei zoon politikon“-jától, azaz Aristoteles ama megállapításától, hogy az ember természetétől fogva társas lény, egész a mai napig tudományos munkák egész hadseregét sorolják fel, melyek mind a tömegekkel foglalkoznak.)

Az igazság az, hogy tömegek minden században, alakultak, cselekedtek is, ismertek is voltak, de tudományos felkészültségünk nem volt megfelelő ahhoz, hogy kialakulásuk, cselekvésük és mibenlétük törvényeit eredményesen kutathattuk volna. A lélektan hatalmas fejlődése nélkül nem lett volna tömeglélektan s ma sem tudnánk többet a tömegekről, mint amennyit filozófusok, írók és történészek tudtak e tudomány kialakulása előtt, ami bizony nagyon kevésnek mondható. Figyelmen kívül hagyva azonban a tömegekkel foglalkozó tudomány történeti fejlődését, vizsgáljuk a tömeget mai ismereteink alapján.

Ami a tömegek tárgyalásánál e'sősorban szembeszökő, az az a régi észlelet, hogy a tömegbe került egyén egészen másként viselkedik, mint élete rendes körülményei között. A jámbor hivatalnok, vagy fűszerkereskedő a tömegben vérszomjas és halált megvetően bátor hőssé lesz, amint ezt számtalan példa bizonyítja.

Hogy tárgyunknál maradjunk, az egykori leírások említik, hogy a Dávid Ferencet vállaira kapó tömegben az ősz Heltai Gáspár is ott volt. Nem állítjuk, hogy Heltai maga is vitte volna Dávid Ferencet, ezt már magas kora miatt sem tehette volna, hiszen 1568-ban már ötven éven felül kellett lennie s egészsége sem volt a legkifogástalanabb. Minden forrás már az „ősz“ Heltairól beszél s pár évvel később, 1575-ben már meg is halt. De, hogy nem ellenséges és hideg szemlélője volt az eseményeknek, következik abból, hogy a jelenet előtt még nem tartott Dávid Ferencsel, hiszen ép miatta vonult nyugalomba s a gyulafehérvári hitvitán is a „katholikus“, azaz a régi vallás alapján állók (Mélius pártja) részéről választatott a vita egyik bírójává, míg e naptól kezdve már az unitáriusok közé sorolja őt az egyháztörténet s a következő évben az unitáriusok mellett ad ki könyvet. (A Háló.)

Vannak olyan leírások is, hogy miután Dávid Ferencet a tömeg vállaira kapta, Heltait is fölemelte s Dáviddal együtt vitte a piaci nagy templomba, hol Heltai kijelentette, hogy újra visszatér a szószékre ígét hirdetendő s prédikálja: „Egy az Istent“-t. (Dr. Borbély: Heltai Gáspár, 65 old.) Ez a leírás történetünk problémáját csak még jobban kiélezi, mert föl kell tennünk, hogy Dávid Ferenc beszéde után Heltai kellett, hogy jelét adja egyetértésének vagy meggyőzetésének, mert különben a Dáviddal köz tudomásulag ellentétes nézeteket valló Heltait ugyan miért emelte volna vállra az unitarizmus igazságáért föllelkessedett tömeg.

Sok szempontból tehát arra kell következtetnünk, hogy igenis, a tömeg és Dávid Ferenc beszéde őt is elragadta s ha nem is vitte, de lelkesen követte Dávid Ferencet a főtéri templomba. Legyen azonban bárhogyan, Heltai nem lenne az egyedüli komoly és megfontolt férfit, akit a tömeg kiforgat megszokott viselkedéséből s rendkívüli cselekedet elkövetésére bír. S tulajdonképen itt kezdődik a tömegek megértése. Régen, ugyanis, azt hitték, hogy a tömeg valami önmagában álló, rendellenes alakulat, melyet hatalmába kerít valami különös örület, valami, az egyénen kívül és fölül álló erő. Vizsgálódásuk tárgyául hát nem az egyént, hanem ezt az egyénen kívüli és fölül álló erőt választották. Még Le Bon is azt hitte, hogy a tömeg az egyénétől teljesen eltérő módon viselkedik s benne egészen új jellemvonások lépnek fel. Csak mióta ismét visszatértek az egyén, a tömegbe került egyén, lélektani vizsgálatához, csak azóta haladhatott a tömeggel foglalkozó tudomány. Hogy

hasonlattal éljek, költők, írók, festők tekinthetik úgy az erdőt, mint valami önmagában létező valamit, de aki tudományosan is meg akarja ismerni az erdőt, annak az egyes fák megismerésével kell kezdenie. A tömegbe került emberrel nagyobb változás történik ugyan, mint amilyen különbség egy magányosan álló tölgyfa és egy tölgyerdő fái között van, — a hasonlat azonban annyiban mégis talál, hogy a tömeget nem lehet megérteni az azt alkotó egyének lélektani elemzése nélkül.

Vegyük tehát először az egyént a tömegben kívül. Az egyén lelki élete világért sem valami egyszerű mechanizmus, hanem többfelől és többféleképpen ható, főleg tudattalan lelki összetevők eredője. Általánosságban az egyén lelkiéletét az „Én“ elnevezésével szoktuk nevezni. Ez az „Én“ két véglet-„én“-nek, az u. n. „ösztönös én“-nek és a „fölöttes én“-nek egymással való egyensúlyi viszonya szerint alakul. Az „én“-t létrehozó lelki összetevőknek egyik része, ugyanis, feltörekvő és kielégülni vágyó ösztönökből áll — ezeket nevezzük közös névvel „ösztönös én“-nek. Ezek azonban nem tudnak teljes egészükben a tudat felszínére kerülni és a külvilágban megvalósulni, mert a társadalom, melyben élünk, a maga törvényeivel, erkölcsstanával, jogrendszerével és vallásos elveivel ezeket a jórészt nyers és mindent eltipró ösztönöket szabályok és kérlelhetetlen akadályok óvintézkedéseivel fogadja. Ez által a társadalom védi embertársaink létérdekeit, viszont minket is véd embertársaink hasonló „ösztönös én“-jeivel szemben. A társadalom tehát ösztöneink lefékezését követeli tőlünk a maga szokásainak, törvényeinek és szabályainak szellemében s ezt a lefékezést, ezt a *gátlást*, melyet mindnyájan megtanulunk több-kevesebb mértékben saját magunk hajtani végre, — ezt nevezzük a „fölöttes én“-nek. (Nem tartozik tárgyunkhoz, de nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy tévesnek tartom azt a törekvést, mely a „fölöttes én“ fogalmával a lelkiismeretet teljesen megmagyarázhatni véli. Amennyivel felszínesebb és mulóbb tartamuk a társadalmi törvények az isteni törvényeknél — annyival mélyebbre kell néznünk, ha az emberi lélekben a lelkiismeret után kutatunk. Azt mondhatnók: a társadalmi törvényekhez való alkalmazkodás kifejleszti bennünk a „fölöttes én“-t, az isteni törvényekhez való alkalmazkodás pedig a lelkiismeretet.)

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy mit jelent a „fölöttes én“ az emberi összesség szempontjából, arra az eredményre kell jut-

nunk,, hogy a „fölkttés én“ reprezentatív formája maga a társadalom, rendkívüli esetekben : büntető szervezeteiben, legtöbbször azonban csak a velünk összekötetésben levő emberek formájában. „Mit mondanak majd az emberek?“ — halljuk lépten nyomon s ezzel elárulják az illetők, hogy számukra a „fölkttés én“, a legfőbb kriterium : az emberek véleménye. Az emberek sokasága tehát az, mely elötkttünk a társadalmi igazságot, törvényt, szokásokat szentesíti s tehát a fölkttés én, mint az egyén gátló apparátusa, oda figyel, mint legfőbb fórumra.

Ha már most az egyén tömegbe kerül, ott együtt látja az emberek sokaságát, azaz azt a legfelsőbb fórumot, melytől tartott s melynek nyomására „fölkttés én“-jét, ösztöneinek kitörését szabályozó *felelősség érzetét* magában kifejelesztette. Minthogy pedig együtt látja a tömegben ezt a „fölkttés én“-jét tulajdonképpen reprezentáló legfelsőbb fórumot, felelősség érzete gyengül, majd egészen megszűnik, azaz : saját „fölkttés én“-jét, saját gátló működését rábizza a tömegre, amelytől kapta, sőt, mint amely tulajdonkép azzal azonos. A tömegben tehát az egyén gátlásai megszűnnek, vagyis a tömeg által reprezentált fölkttés én jelenlétében elhallgat az egyéni fölkttés én. Az egyén azt teszi, amit a többség s így alakul ki a tömegnek az egyén normális viselkedésétől eltérő megnyilatkozása.

Ha azonban az itt elmondottakat a kerek kő történetéhez fűzzük, némi kiábrándulás fogja el az embert. Hát szóval az unitarizmus eme gyönyörű emléke ilyen összetevőkből fakadt? Józan ítélőképességüket, a társadalmi törvényeket szem előtt tartó „fölkttés én“-jüket elveszített emberek, felelősségérzetüket magukról ledobó férfiak tömegmegmozdulásából lett unitáriussá ez a város? És hát a kultúra, a civilizáció tényleg csak annyit jelentene — mert hiszen a „fölkttés én“ működése bennünk bizonyos fokig a mi civilizációnk, — hogy elég belekerülni valami tömegbe s egyszerre vége mindennek, azt tesszük, amit a tömeg s utat engedünk állati ösztöneinknek ?

Ezek a kérdések, persze, felötlenek, de tulkoraiak, mert a tömeget a fentiekkel még korántsem magyaráztuk meg.

Mindenekelőtt egyáltalában nem felel meg a valóságnak, hogy bármiféle tömegbe belekerülve máris elveszitenők „fölkttés én“-ünket, azaz rendes viselkedésünk megnyilatkozási formáit. Első sorban is különbséget kell tennünk a számbeli (kvantitatív) és a

élektani tömeg között. E kettő korántsem ugyanaz. A főteret zsúfolásig megtöltő embersokaság pl., mely bevásárlásait, esti sétáját végzi, nem nevezhető tömegnek, mert semmi közös gondolata, érzése, cselekedete, vagy vonása nincsen. Az sem tömeg még, mikor egy kirakatot pl. száz ember bámul, pedig itt már van valami összefogó bennük, azonos cselekvésük: a kíváncsi nézés. Ez azonban tulajdonkép még csak *párhuzamos cselekvés* részükről, de nem *közös cselekvés*. Inkább tömeg már pl. a színházban összegyűlt sokaság. A darab élvezése még csak párhuzamos cselekedet, de az egyik tapsolására kitörő tapsvihar, vagy a ragályos meghatottság, könnyezés, sírás: ezek már közös cselekmények. S itt rá kell mutatnunk arra, hogy a *közös cselekvés* az, ami a tömeget megkülönbözteti a csoportosulástól. Régen sokat beszéltek a *tömeghangulatról*. Erről épen nem lehet beszélni. A hangulat csendes tó, a tömeg viszont a tó feletti vihar, mely a hullámokat felkorbácsolja. A tömeg, ha igazi tömeg, nem is érthet meg bizonyos hangulatokat, mint pl. az idillikus hangulatot. Ez az emocionalitás csendes lenyugvása volna. A tömeg élete, ép ellenkezőleg, tulajdonkép felviharzás: lényeges oka ép az, hogy *sorsérzése* lett nyugtalanná. Ha pl. egy embercsoport látja, hogy a rendőrök valakivel kegyetlenül bánnak, könnyen tömeggé válik s megtámadja a rendőrt, mert a rendőr akármelyikükkel bánhatott volna kegyetlenül, tehát *közös sorsézés* támad az emberekben. Azt már Le Bon is tanította, hogy a tömeg rendszeren *erős élmény* (tűz, baleset, vagy a fenti példa) hatása alatt áll elő az egyébként csak sokasági csoportból. Ma már azt is tudjuk, hogy a „fölttes én“ magunkról való ledobását jelenti a „*tömegessé*“ létel, az meg rendszeren a *közös sorsézés*, sorsézésünk nyugtalanná válása kapcsán áll elő, rendszeren erős élmény hatása alatt. Az így keletkezett tömeget nevezzük „*lélektani tömeg*“-nek.

A kerek kő köré képződött tömeg esetében megértjük az *erős élményt*, sokan a „fölttes én“ áttételét is elfogadják, de mit jelent a sorsézés ennél a tömegnél? Mai szemmel nézve, mennyiben függött ennek a tömegnek a *sorsa* attól, hogy katolikusok, reformátusok, vagy unitáriusok lesznek-e a tömeg tagjai?

Ennek megmagyarázására tovább kell nyomoznunk a tömeg titkát s rá kell térnünk arra, amit a tömeglélektan a tömeg „*előéletének*“ nevez. (Ép, mint egy rendes büntügyi nyomozásnál is fontos a vádlott előélete.)

Rendezett viszonyok közt nehezen áll elő tömeg. Mikor azonban a társadalom rendes összetétele megbomlik, készül a talaj a tömeg kialakulására. Azt mondtuk volt, hogy tömegek mindig voltak. Igen, de az is kétségtelen, hogy egyes korszakok gyakrabban termeltek tömegmegmozdulásokat, mint mások. Nincs időnk a történelmen végigmenni ennek bizonyítására, elég, ha a jelen korra hivatkozunk, melyet Ortega Y. Gasset a tömeg századának nevezett. Ugyancsak ő mutatja ki, hogy a VI-tól a XIX. századig, tehát 12 századon át, Európa lakossága 180 millióra szaporodott. Viszont a XIX. századtól 1914-ig ez a 180 millió hirtelen 460 millióra szaporodott. Ez a hirtelen nagy szaporulat nem találhatta meg simán a maga helyét a társadalomban. A gépkultúra fejlődése, a sovinizmussá lett nacionalizmus, gazdasági válságok stb. hozzájárultak ahhoz, hogy ez a „felhalmozott emberi nyersanyag“, mely „mint zuhatag ömlik a történelembe“, a társadalom rendes kereteit szétfeszítette, munkanélkülisége, szenvedései során a társadalom rendező erejébe vetett hite megingott s célvilága a sok megoldási terv között elveszítette biztonságát, egységességét, nyugalalmát; amint a szakkifejezés mondja: „célüressé“ vált.

Ehez a helyzethez nagyjából hasonló körülmények tették nyugtalanná az 1568-iki Cluj lakosságának sorsérzését is. Tudjuk, hogy a rómaiak korában Napoca néven ismeretes municipium, majd colonia helyén 1178 körül új helység keletkezett szász és magyar lakossággal: a mai Cluj. Lassanként a szászok kerítették kezükbe a vezetést s mikor 1270-ben V. István városjelleggel ruházta fel e helységet, a szászok régebbi urbanitása ezt a vezetőszerpet még fokozta. Bár nem tartozott soha a *hét város* közé, Cluj mégis, mint szász város élt a köztudatban. A magyarság azonban a rövid békés korszakok alatt szintén kezdett az ipar művelésével foglalkozni, illetőleg kezdett a városokban is versenytársként lépni fel, nemesek költöztek be stb. úgy, hogy Cluj lakossága már 1409-ben (1406?), mikor Zsigmond király a kulcsos városok közé emelte, már körülbelül egyenlő arányban volt magyar és szász. A magyarok további szaporodása és sulyának növekedése következtében Mátyás király 1458-ban elrendelte, hogy a főbíró felváltva legyen a magyar és szász nemzetiségűek közül s a tanács és az esküdtek felerészben a szászok és felerészben a magyarok közül választassanak. Az ezután következő félszáz év alatt a magyarok száma még nőtt, ennek elle-

nére azonban a szászok kezébe került a vezetés. Épen a történetünkben szereplő gyulafehérvári országgyűlésre a kolozsvári magyarok panaszt és küldöttséget menesztettek emiatt. „A szászok a közöttük 1458 óta fennálló egység (Unio) és a mindkét felet megillető egyenlő jogbirtoklás megszegésével a kolozsvári plébános-választás és az ott alapított nagy templom használása jogát egyedül élvezik, nemkülönben a város egyéb ügyeinek intézésében is maguknak több jogot követelnek” — így szólt a magyarok panasza s kérték a királyt, hogy tanácsosaival az ügyet vizsgálta ki s az egység értelmében rendelje el, hogy a magyaroknak a nagy templom használatánál, plébánosválasztásnál, száz férfiak, bíró, esküdtpolgárok, iskolaigazgatók, kórházfelügyelők, egyháziak választásánál, kapuk őrzésénél, a közjövödelmek kezelésében, szóval minden városi ügy intézésénél a szász polgárokkal egyenlő jog adassék, illetőleg a kiváltságilag megállapított jog adassék vissza. (Jakab E.: Dávid Ferenc emléke. 115 old.)

Ilyen részletesen azért soroltam fel a magyarok sérelmeit, hogy abból kitűnjék: nem valami elméleti, képzelt sérelem miatt folyt évtizedek óta a harc a magyar többség és a hatalomhoz görcsösen ragaszkodó szászok között, hanem igenis életbevágó kérdések nyugtalanították a magyarokat, mert önrendelkezésük, kenyerük, sőt sok esetben életük is függött attól, hogy a magyarok is egyenlő részeseivé legyenek a város vezetésének. Fennállt emellett a túlnépesedés, melynek folytán sok olyan jövevény volt a városban, kiknek urbánitása, városi multja, viselkedési mechanizmusa nem volt s akiknek bejövetele a társadalom addig szilárd kereteit meglazította s a néphangulatot „tömegesítette”.

A tömeg előéletéhez tartozik még az u. n. „*motivum anarchia*”. Rendes körülmények között a legtöbb ember tudja, hogy az élet jelenségeivel szemben milyen magatartást kell tanúsítania. Saját magunkviselésének indító okait igyekszünk tehát ehez mérsekélni és alakítani. Tudjuk, hogy pl. a kétszintűség motivuma a cselekvésünkben aljas dolog, viszont az odaadás, önfeláldozás szép dolog. Évezredek történeti fejlődés vezette rá a közösségeket arra, hogy sajátos „rangindex”-et fűznek az egyes motivumokhoz. Nem kifejezetten ugyan, de a hangsúlyon érezhetően. Beszéd közben a kiemelő, vagy lenéző hangsúly tudtul adja, hogy valaminő rangindex (*értékhangsúly*) van jelen. Ez az értékhangsúly, persze, nem csak erkölcsi, hanem vallási fogalmakra is vonatkozik. Motivumaink,

lelki rugóink tehát nem valami légtüres térből ugranak elő, hanem egy társadalmilag szabályozott lélektérből. Mikor azonban valami okból a társadalom keretei, intézményei megzavarodnak, az erkölcsi és vallásos fogalmak gyökérig ható támadásban részesülnek, akkor ez a motívum-skála is megbomlik, sőt néha az egész rangsor felborul. Ideig-óráig megy még a nemhitt értékkála alapján való élés, amint azonban az egyén igazi, tehát lélektani tömegbe kerül, egy kristályosító, tömegesítő mozzanatra azonnal összeomlik minden, előáll a *motívum-anarchia* s az egyén úgy dobja le magáról fölöttes énjét, mint egy megúnt bundát, ha meleg szobába lépett.

A kerek-kő tömegének előéletét kutatva, bőven kapunk bizonyítékot arra, hogy abban is volt motívum-anarchia. Gondoljunk csak arra a sok hitvitára, mely először a katolikusok és lutheránusok, majd a lutheránusok és reformátusok, legujabban pedig mind e vallások és az új, egy-Istent-hirdető nézetek között lefolylt. Ehez még hozzájárult a papok, iskolamesterek, egyházi vezetőemberek versengése, gyűlölködése, egymás elleni folytonos harca. A városi tanács nem győzi kérlelni, inteni, majd rendeletileg felhívni az ellenkező feleket, hogy a keresztényi életet ne csufítsák el saját viselkedésükkel. „Látja a város, hogy a papok és prédikátorok vetélkedése s egymás ellen való prédikálása mily rettentés botrányt okoz, mely mindinkább kimegy a nép közé, aminek eltávoztatására a tanács meghatározta, hogy a plebanus hivassék gyűlésbe s komolyan intessék meg, hogy szünjenek meg az egymás ellen való prédikálástól s csak azt hirdessék, ami Isten egyházának hasznára s gyarapodására van és nem okoz botránykozást“ — hangzik az 1565 február 6-iki gyűlés jegyzőkönyve. De már május 4-én a plebánus kérésére új rendeletet adnak ki a többi prédikátoroknak, hogy a „plebánus urnak a tartozó tiszteletet adják meg“ „egyik a másikat szöszékről ne vagdalja“ stb. stb. Egyik tanácsi határozat követi a másikat — nem sok eredménnyel.

Csoda-e, ha ezek a torzsalkodások tovább terjedtek s a polgárok közt is folytatódtak? S csoda-e, ha e személyeskedő viták és harcok során minden társadalmi illendőség felbomlott? Megállapíthatjuk, hogy a motívum-anarchia a kerek kő tömegében is meg volt és csak alkalmas pillanatra várt, hogy teljessé váljék.

Ez az *alkalmas pillanat* azonban, ez az igazi titok a tömeg kialakulásában. Miért, mikor és hogyan következik be a tömeg

cselekvővé válása? Az előéletet még részletesebben kifejthetjük, megmagyarázhatjuk, hogy miért és mennyire áll készen a *sokaság* a tömegesedésre, — de azt a pontot, azt a percet, ahol és amikor az tényleg, igazán tömeggé, lélektani tömeggé válik, nem olyan egyszerű megjelölni.

Vannak tömeg-jelenségek, melyek pathologikus, rendellenes lelki összetételű embereknél jönnek létre. Ezeket a tömeglélektan a „*tömeges utánczó hisztériák*“ szakkifejezés alá sorozza. Ilyenek a táncoló dervisek, vagy az apácakolostorokban, esetleg iskolákban előforduló tömeges rémületek, rángások és reszketések s ilyenek voltak a középkori tánc-epidémiák. Voltak teljesen vallásos jellegű tömeges utánczó hisztérikus tünetek is, minőt például Bechterew beszél el a múlt század Oroszországból, amikor 25 ember egy tébolyban szenvedő apáca hatása alatt elevenen eltemettette magát. Világos azonban, hogy ebbe a csoportba a normális tömegjelenségek nem sorozhatók, annál kevésbbé a kerek kő tömege.

Van egy másik tömegjelenség is, a pánik, melyről régen azt mondták, hogy a rémület következtében teszi homogénné a tömeget. Ha egy áruházban füstoszlop gomolyog fel az egyik sarokban, valaki elkiáltja magát: tűz van! — már az egész vásárló közönség hanyatt-homlok rohan, tipródik a kijárat felé. Ma már tudjuk, hogy ez nem igazi tömeg, hiszen a veszedelem a jelenlevőket, mint egyeseket fenyegeti, minden emberben külön ébred fel az életakarát, tehát kollektív egységet hiába keresünk ebben a csoportban s ezért az nem nevezhető lélektani tömegnek. A kerek kő tömege ide sem sorozható.

Az igazi tömeget a *közös érdek, vagy a közös érdeklődés* köti össze s indítja cselekvésre, csak az így előállott tömeget nevezhetjük lélektani tömegnek. Ebből a szempontból a kerek kő tömege ide sorozható lenne, mert közös sorsérvése megteremtette benne a közös érdeklődést s ezután a közös érdeket: a kibontakozni akarást a jelen bizonytalan állapotából. Az ilyen tömegek azonban ismét két nagy csoportra oszlanak: vannak olyanok, amelyek *rombolni* indulnak együtt, ezeknek tömeggé válását aránylag könnyű megmagyarázni a „fölttes én“ elvetése után uralomra jutott „ösz-tönös én“ indításaiból. A kerek kő tömege azonban ezek közé sem sorozható, mert nem ment rombolni.

A másik csoport valami *építő* cselekedetre alakul tömeggé, mint a kerek kő tömege is s az ilyen tömegesedés létrejöttét meg-

magyarázni már körülményesebb. Különösen, ha még az építő irányu tömegesedésen belül is felismerjük e kerek kő tömegének saját külön jellegzetességét, mely kifejezetten *vallásos*. Vallásos jellegzetességű tömegeket fel lehet sorolni a történelemben sokat, de ezek nagyrésze romboló irányzatú. A középkori képrombolók, a reformációkorabeli oltár, szentkép stb. pusztító tömegek azonban a fenti első csoportba tartoznak s azok közé az építő irányzatú kerek kő tömege újólag nem sorolható. *Építő irányzatú vallásos tömeg* alig egy néhány található a történelemben. Ilyen volt a virágvasárnapi tömeg, a pünkösdi tömeg s ilyen a kerek kő tömege. E csoportosítás egyúttal megfelel arra a kiábrándító kérdésre is, hogy hát vajjon az unitárizmust, a társadalmi formákat, a „fölköttes én“-t magukról lehányt tömegelemek vezették be a történelembé? Ha a kereszténységet vezethette be a pünkösdi tömeg, s ha a názáreti Jézusra nem volt lealázó a virágvasárnapi tömeg, akkor az unitárizmusra is csak dicsőség lehet a kerek kő tömegének megmozdulása.

Hátra van még azonban, hogy *mi okozza* az ilyen építő természetű tömeg tömegesedését, azaz előállását. A tömegelektan a „vezető“-ben találja meg a feleletet. S tényleg, a virágvasárnapi tömeget a názáreti Jézus megjelenése indította arra, hogy kövek helyett virágokat szórjon az előzőleg annyit szidott új prófétára. A pünkösdi tömeget a tanítványok s első sorban Péter elragadtatót beszéde, a nyelveken beszélés (glosszológia) birta a megkeresztelkedésre. A kerek kő tömegének pedig volt Dávid Ferenc. Igen, az építő irányzatú tömeg tömegesedésének oka: *a vezető*.

Mint ahogyan a kristályosítani kívánt s előzőleg besűrített oldatba sokszor egy már kész kristályt kell tenni, hogy a kristályosodás folyamata meginduljon, azonképen kell az egyébként lelkileg kész tömegnek a vezető, hogy az építő irányú tömegesedés létrejöhön.

Tömegelektanilag ezt így lehet megmagyarázni. Láttuk, hogy az egyén lelkében, ha lélektani tömegbe kerül, mélyreható változás megy végbe. Fölköttes énjét ledobja magáról, azaz: fölköttes énjét a tömeg jelenlétében már nem saját magára nehezeden látja, hiszen a tömeg maga a fölköttes én (Persze, fajok, nemzetek és egyéb adottságok korlátolják az „én“ tömegessé lételetét. Fehér ember négerrek között, magyar ember románok között stb. nehezebben lesz s különösen építő irányú tömeg-lénné.) Fölköttes énjétől megsza-

badulva pedig előtérbe nyomulnak benne ösztönös énje diktátumai. Már most az ösztönös én benyolult összetételű összetevői Freud szerint kétfélék: egyik fajta megtartani és egyesíteni akar, s ezeket nevezi Freud (a tradicionális ethika szempontjából igen szerencsétlenül) *erotikus* ösztönöknek, — a másik pusztítani és ölni akar s ezeket ugyancsak Freud *agressziós*, vagy *destruktív* ösztönöknek keresztelte el. Az építő, megtartó és egyesíteni akaró ösztönök Platon Szimpozionja Erosának értelmében erotikusak, tehát minden affektív, teremtő-érzelmi ösztön idetartozik. Ma már Freud újabb neveket is adott e fogalmaknak s az erotikust elnevezte „élet-ösztön“-nek, az agresszív, vagy destruktivat pedig „halál-ösztönnek.“ Természetes már most, hogy a halál-ösztön felszínre törése könnyebb, magától jövőbb, hiszen ez természetében rejlik. Ezért gyakoribb és könnyebb a romboló tömegek előállása. Az életösztön viszont — ismét csak természetesen, mert természetéből kifolyólag — lassabban jut uralomra a tömegben s ezért van szükség az építő irányú tömeg tömegesítésénél vezetőre. Milyennek kell lenni végül a vezetőnek, hogy a tömegesedést az életösztön előhívásával építő irányulag váltsa ki.

1. Mindenekelőtt „*érzileli vezető*“-re van szükség. (Dékány). Amit az egyén a tömegben tesz, ösztöneinek megfelelő, azaz ösztönei érdekében tör ki és cselekszik, hogy azokat maradéktalanul kielégítse. Otthon, egyedül-létében, nyugodtan folytathatja a mérlegelést ösztönei és gátlásai, ösztönös énje és fölöttes énje között, otthon az érzelem és az értelem kettősen latolgató művelete folyik. De a tömegben főként ösztöneit akarja rabságukból a tett szintpadára juttatni. A vezetőnek tehát ehhez kell igazodnia. Nem érvekre és beható bizonyításokra van tehát szükség, mert hiszen ezáltal ép a tömegesedés lehetőségét tenné lehetetlenné: az érvelés visszaadná az egyénnek elvesztett, azaz ledobott fölöttes énjét.

Dávid Ferenc is, tehát, a kerek kő tömegét érzelmi uton ragadhatta csak magával. Semmiképen sem lehetett tehát akkor és ott szárazon érvelgető, racionalista szórszálhasogató. Semmiképen sem lehetett az abszolút racionalizmus ama megtes'etülése, amilyenek pl. Ravasz László festi: „Csupa elméletember, akinél az intellektus egészen külön, szinte magányos életet folytat — írja Ravasz Homiletikájában. — Nagy érzések vihara nem korbácsolja fel és gondolatai nem sugároznak bele nagy érzelmekbe... Ez a csupa ész-ember — e szót hétköznapi értelemben használtam —

egész óriási erejét dialektikázásban forgácsolta el.“ Ha Dávid Ferenc tényleg ilyen lett volna, a kerek kő tömege sohasem alakul ki. Ravasz László itt ugyanabba a tévedésbe esett, amibe mindazok beleestek, akik Dávid Ferenc megítélésénél csak *írásait* vették figyelembe. Hogy Dávid Ferenc vitairatai, könyvei az értelem és a száraz, boncoló logika módszereivel vannak megírva, ez érthető, mert ő tételei bizonyításánál nem akart kitérni a kérdések feleletet váró logikája elől. Hogy beszédei jórészt szintén ilyen feldolgozásban maradtak ránk, ez még a mi homiletikánk feladatai közé tartozik, hogy kiderítsük, vajjon nemcsak beszédvázlatok azok? vagy esetleg szintén vitázásra szánt kivonatok-e? Hiszen mindazok, akik Dávid Ferenc *életének eseményeit* is mérlegelték, Dávid Ferencet ragyogó szónoknak jellemzik, aki „mikor tárgya mellett felhevült, meggyult maga s meggyújtotta a sziveket“ ... „akinél az érzés melegsége, mellyel a szépet, jót és igazat festette, tiszteletet költött, lelkesedése mindent magával ragadott.“ (Jakab E.)

2. Az érzelmi jelleg mellett az építő irányzatu tömegesedés kiváltására képes vezető másik tulajdonsága a *határozottság* kell, hogy legyen. „A vezetőnek feltétlenül határozottnak, egész énjével egy irányban beállítottanak, fanatikusnak kell lennie — írja Ágoston Wirkmann — aki a legkisebb mozdulattal sem árul el mást, mint amit hirdet, vagy tesz, mert ez már megingathatja a tömeg hitét s elveszti bizalmát abban a nem valószínűságot fölötte énben, amit épen határozottsága és egyöntetűsége formált ki.“ „A legkisebb ingadozás újra kiugrathatja a tömegben a valódi fölötte ént és akkor előáll a tömeghangulat teljes megfordulása, vagy a pánik.“ (U. o.)

Ha a motívumok anarchiájára gondolunk, fenti követelmény még természetesebbnek tűnik fel. A vezetőnek a labilissá vált tömegítéletet meg kell tudnia fogni, az értékelés khaoszát, legalább is részben és pillanatnyilag meg kell tudnia szüntetni.

Hiszen a kerek kő tömegének előéleténél láttuk, hogy egyik főbaj ép az volt, hogy a kolozsvári állapotok elvadultak, egyik pap a másikat „vagdalta“, úgy, hogy a végén nem bíztak már a polgárok senkiben és semmiben.

Hogy Dávid Ferencben meg volt ez a határozottság, azt minden tetteből láttuk s Deva várának börtönében vállalt mártírsorsa feltette a koronát a bizonyítékokra. Még a református Pokoly is azt írja: „Lettek legyen bárminők erényei és fogyatkozá-

sai, az a készség, mellyel meggyőződéséért mindenkor, minden melléktekintetek nélkül sikra szállt, amellyel kész volt érette még életét is feláldozni, az erdélyi reformáció igazi hőségé avatják őt.“ (Az Erdélyi Református Egyház Története. I. 182 old.)

3. A vezető *példaadása* a harmadik kellék. „A vezető példával jár elől s a példa végleg megpecsételi a tömegmegmozdulás sorsát. A példa, amivel a vezető megnyitja a tömeg vágyainak zsilipjét, buzdítás az egyénre, aki most már maga is cselekszik, még pedig szabadon és büntetlenül (legalább is a saját fölöttes énje részéről a büntudat legcsekélyebb árnyalata nélkül) — írja Ágoston Wirkmann.

Dávid Ferenc példaadása itt a sorsvállalásban mutatkozott, mellyel az igazság mellett az országgyűlésen is megállt. A tömeg egyénei, ha azelőtt félték meggyőződésüket követve unitáriusoknak vallani magukat, az országgyűlésről diadalmasan hazatérő Dávid Ferenc megpillantásakor levetkőzték ezt a félelmet. Ezért követi ezt a tömeg megmozdulást az unitáriussá való létel. (A hagyomány szerint egész Kolozsvár unitáriussá lett.)

Igaz, hogy a példaadásnak magában a tömegben kell megtörténnie. Ez a példaadás itt Dávid Ferenc megjelenése volt s talán beszéde is, melynek tárgyáról csak annyit tudunk, hogy az az egy Istenről szólott.

4. A vezetőnek meg kell továbbá éreznie, hogy mit kíván általánosan az egyének ösztönös énje és ezekre a vágyakra egész énjével rezonálnia kell. (Ágoston Wirkmann.)

Dávid Ferenc saját kívánsága itt amugy is találkozott a tömeg kívánságával. Kivántak a cluji polgárok; megélhetési és elhelyezkedési biztonságot, a város vezetésének magyar részről való fele-fele arányú részesevé válését. Ugyanezt hozta nekik Dávid Ferenc. Kivántak továbbá értékállandóságot, az igazság érvényre jutását. Ugyanezt hozta Dávid Ferenc. Hogy emellett a momentán hangulatot mennyiben érezte meg és mennyiben indult ki abból, erre nézve bizonyágunk csupán a tömegesedés létrejötte, ez azonban bőséges bizonyág.

5 A vezető iránti újabb követelmény az, hogy *tudjon a jövőre nézve biztató, megnyugtató, felemelő igéretet* tenni.

Dávid Ferenc ezt annál is inkább megtehetette, mert maga is hitt igazságának diadalában. Sőt, nemcsak földi diadalban, hanem isteni közbeavatkozásban is. Híres mondása, melyet a hagyomány

szerint börtönében félhangosan mondogatni szokott: „a pápák kardja, a kereszt, a halál képe — semmi sem fogja az igazságot utjában feltartani“ — még csak általános sikon mozog. Hogy azonban ő tényleges isteni közbeavatkozásban is hitt, bizonyítja a „Rövid magyarázat“ második része, melyben az antikrisztus hatalmának végét s az Istenországa, Jézus eljövetele s ezer évi uralma bekövetkezését jövendöli meg. Ennek bekövetkezését az „1570-ik esztendőre várják a hivek“. Ez utóbbi kitétel *nem* az ő saját, hanem hivei számítgatását mutatja. Hogy azonban hitt Jézus uralmának a földön való megvalósulásában, az elvitathatatlan. Aki pedig így és ilyenekben hitt, az ígérhetett is hiveinek, hiszen saját meggyőződését mondotta csak el.

Még sok szempontot tárhatnánk fel, melyek a tömeg kialakításának tényéből dicsfényképen verődnének Dávid Ferenc alakjának megvilágítására. De már az itt elmondottak is elég fényt adnak ahhoz, hogy Dávid Ferenc ne mint racionalista és könyvszagu bölcsességet hirdető, vagy mindig csak boncolgató „csupa-ész ember“ jelenjék meg előttünk, hanem, mint próféta, vallásos reformátor, aki érzelmi világa erejével többet látott és többet ért el, mint amennyit csupa-észével még csak meg is kísérelhetett volna. Természetesen érzelmi világának megnyilatkozása értelmi tisztázások, elmélyedő tanulmányok után jelentkezett, de ekkor annál nagyobb, annál biztosabb lobogással.

Jelenjék meg hát előttünk a kerek kő, az ezt körülvevő sokaság és főként Dávid Ferenc a kövön. S nézzük őket azzal a szeretettel és lelkesedéssel, ami mindannyiuknak méltán kijár. Unitárizmusunk csak akkor válik ismét mindent átható, felemelő és megszentelő erővé bennünk, ha lelkünkben — a meggondoló ész alapot rakó munkája után és mellett — az a hit, az a hév és az a láng lobban fel, mely a kerek körül vállain vitte Dávid Ferencet az unitárizmus felkelő napja felé.

Szent-Iványi Sándor.

Néhány szempont a hitoktatáshoz.

(Különös tekintettel az I. II. elemi osztály hitoktatására.)

II. Közlemény.

4. A gyermek vallása. A gyermeklélektan már a mult század végén szépen virágzott, ellenben a gyermek vallásának vizsgálásával csak a huszadik század elején kezd foglalkozni a tudomány. Módszere a beszélés, önmegfigyelés és laboratoriumi megfigyelés.

Amikor a kis gyermek vallását vizsgáljuk (3—7 éves kor), hiába keressük néha a vallásosság két jellemző vonását: a szentség tiszteletét és az Istennel való közösséget. Hiába kívánjuk, hogy vallása, mint aktivitás nyilvánuljon meg életében, mert ez a valószínűségben csak igen kivételes esetekben tapasztalható.

Mindenekelőtt kérdezhetjük, hogy egyáltalában van-e a gyermek lelkében minden külső vallásos ráhatás előtt valamilyen vallásos csira? Spranger szerint (Psychologie d. Ingendaltes 286.) biztosra vehető, hogy a vallásos élet a gyermekbe nemcsak beleenevelődik, hanem spontán indítások folytán is előáll. Nagy általánosságban az a felfogás uralkodik, hogy a gyermeklélektben a vallásos csira lelki adottságaiban benne van és külső hatásokra fejlődésnek indul.

A gyermek érzi a maga kicsinységét, gyöngeségét és érzi, hogy mindenkivel szemben függő viszonyban van.

A függésérzet a gyermeket önzővé, sőt igen gyakran környezetének zsarnokává teszi. Ennek következménye a félelem és gyávaság is. A félelem a vallás magja. A gyermek fél az állati hangoktól, szokatlan természeti jelenségektől (vihartól), csunya, torz, ismeretlen tárgyaktól, a sötétségtől. Ilyenkor menedéket keres az erősnél, a hatalmasnál, akinek védelme alatt biztonságban érezheti magát. Ez rendesen a szülő, majd valaki, aki ennél is erősebb: Isten. Kabisch szerint a gyermek először nem Istent találja meg, hanem isteneket: a tápláló keblet, az ápoló kezét és a parancsoló kicsi énjét. Ez az utóbbi a hamis, vallás és Isten nélkül való.

Az anyai kebelbe, az ápoló kézbe vetett bizó hit, az a néhány első lépés, mely Istenhez vezet. Egyébként az az erősebb valami, amire rábizza kicsinységét, a gyermek istene, nem a mi mennyei Atyánk, hanem a gyermek fantáziájában született lény: állat, jó öreg ember, vagy tárgy, pl. a templom tornyán levő kakas. A gyermek a világot először képzeletével ismeri meg. Környezetét animisztikusan lelkessé teszi. Egy tudománnyal foglalkozó apa dolgozó szobájába belépett négy éves kislánya. A tudós, hogy munkáját zavartalanul folytathassa, a szobában szaladgáló leánykájának néhány elhasznált gyufaszálat adott, hogy játszék velük. A leányka a szőnyegre ült és „Jancsi-Juliska meg a boszorkány“ meséjét játszotta a gyufákkal. A tudós nyugodtan dolgozott egy darabig, de egyszer csak éles gyermeksikoly zavarta meg. A lányka reszkető ajakkal kérte az apát „... vedd el a boszorkányt, mert nem tudok többé hozzányulni.“ Mi történt? A gyermek nem csak gyufaszálakkal játszott, hanem a fantáziája által megelevenedett alakokkal. A képzelő erő intenzitása élő alakokká varázsolta a gyufaszálakat.

A gyermek az Istennek a világ dolgaiba való beleavatkozását közvetlennek gondolja. Az elmúlt évek egyikében két hét éves leányka a kertemben összetett kezekkel járt-kelt a gyéren termő barackfa alatt és hangosan imádkozott: „Édes jó Istenem, adj nekem egy barackot!“ Amikor a fűben ráakadtak a barackra, örömmel kiáltották: „A jó Isten meghallgatta imánkat.“ Ez a példa is mutatja, hogy a gyermek vallása az önzés fokán áll.

Némely gyermeknél már jelentkezik az Isten iránti tisztelet. Ráébred arra a tudatra, hogy az akaratával való szembehelyezkedés büntetést von maga után. Itt már közel áll a bűn lényegének felismeréséhez.

A szokatlan természeti jelenségek, vihar, villámlás, a gyermekben sokszor vallásos félelmet, Isten iránti csodálatot és gyakran bűnbocsánatot is váltanak ki. Kabisch „Gottes Heimkehr“ c. regényében a következőkben egy márciusi vihar által keletkezett élményét írja le: „Anyám“, — mondtam — „milyen borzasztó szelet csinál a nyirfa.“ Nem a nyirfa csinálja, hanem a szél rázza a fát. Emlékszel úgy-e, hogyan kergeti ősszel a leveleket is az uton. A csodálkozás szünete. Majd a következő kérdés: „Honnan jön a szél?“ „Azt a jó Isten csinálja.“ „Ujra a jó Isten és alázatos borzongás rendített meg. Ujra a jó Isten. A szél titka megoldódott és én tudtam most már, honnan jön és hová megy. Ezen

óra, ezen fa és ezen tavaszi vihar által megnyilatkozott nekem az egész természet rejtélye. Minden mögött Ő állott, csendben, alkotó munkában, mint a kertész a kertben. Nem volt számomra több miért és azért, a világ nem rejtett több titkot; volt és Isten által volt.“ (Das neue Geschlecht 160. oldal.).

Szabó Dezső gyermekkorában éjjel rémeket látott. Sokszor bűnbánó imával kérte Istent, hogy oszlassa el a sötétséget.

A gyermekkor megrázó erejű élményei sokszor pillanatok alatt kiesnek a lélekből, valósággal eltűnnek. De vannak olyan vallásos élmények is, melyek az egész életen végig kísérik az embert. Hetedik éves koromban súlyos tüdőgyulladásban szenvedtem. A krízis éjjelein, amikor félelmetes látások gyötörtek, hirtelenül felültem az ágyamban és hangosan imádkozni kezdtem. Imám befejezése után megnyugodva békésen elaludtam. A krízisen átestem és rohamosan javult az egészségem. Ezt a jelenetet virrasztó családom és a kezelő orvosom is látta. Sokszor beszélünk erről. De én gyermeki szívemben fenséges remegéssel gondoltam mindig erre a megrázó erejű élményre, amiből az Isten iránti mélységes bizalmam született meg. Ez az élmény ma is különös remegő érzéseket ébreszt bennem, amikor az emlékezés napsugaraiban megújul.

A gyermek sokszor kettős lelki életet él. Az egyik a családi hajlék vallásos, imádkozó meghitt élete. A másik a cselédség és az utca környezetében megélt világ. Ebben gyakori a rémmesék borzalma, a hitetlenség megnyilvánulásai, a káromkodás, bűnök kitervezése és végrehajtása. Ez az egymás mellett levő két világ rányomja sajátos bélyegét a gyermeklélekre és sok vergődést és szenvedést okoz a gyermeknek. A hit és hitetlenség, a jó és rossz játékszerévé lesz és e játék sokszor végzetes útra sodorja.

E. Spranger említett munkájában azt mondja, hogy a gyermek vallásos fejlődése nagyon különböző és pedig aszerint, hogy fokozott vallásos atmoszférájú házból, esetleg józan átlagos vallásos környezetből, vagy pedig egyháziatlan és minden keresztényies életellenes szülő házból származik. A környezet nagy jelentőségére utal ezekben a híres berlini tudós. De nemcsak a környezet, hanem a gazdasági élet, a kor szellemisége és még sok szinte megfigyelhetetlen tényező befolyásolja a gyermek vallásos életét.

Még csak azt kívánom megemlíteni, hogy a nembeli különbség 7—9 éves korig a gyermek vallásos életére nincs lényeges

befolyással. Ellenben 10—12 éves kortól már a testi állapot változásai a vallásos lelki megnyilatkozás némi eltolódásokat mutat. Kilenc éves korig a testi állapot: egészség-betegség szerint befolyásolja csupán a vallásos életet.

A fentiek alapján láthatja a hitoktató, hogy nem lehet a gyermek vallásosságát határok, szabályok közé zárni, nem lehet egységesnek tekinteni, csak azt lehet megállapítani, hogy bizonyos lelki tulajdonságok a gyermeket határozottan képesítik vallásos élményekre. De ezek az élmények mind egyéniek és az egyiknél való létezése nem jelenti azt, hogy szükségszerűen léteznie kell a másik gyermeknél is. Némely gyermeknél alig jelentkezik egy-egy vallásos élmény, másban pedig a szokottnál sokkal fokozottabban lép fel (vallásos geniek).

A 6—7 éves korig, vagyis az iskolabajárás előtti időben a gyermekben a vallásosság csak gomolygó szürke köd, melyben mint ragyogó gyémánt csillan meg egy-egy ködporszem. A hitoktatásnak kell az égre hoznia a fényes arany napot, hogy a köd eloszoljék és a gyermeki szívbe belesugározzék az életet adó mennyei fény.

A gyermeket ki kell emelni az önző, érzékekhez tapadó valásból és a lelki vallásosság magaslataira kell vezetni, hogy bensőséges lelkiségben találja meg életének legfőbb erőforrását. Mi nem foglalkozunk ezzel a kérdéssel, hogy van-e jogunk erre, vagy nincs, mert nekünk Istentől való hivatásunknak és Jézus parancsának kell eleget tennünk, amikor a gyermekeket vallás-erkölcsi nevelésben részesítjük. Csupán azt kérdezzük, hogy munkánkat hogyan kell elvégeznünk.

Dobai István.

(Folytatjuk.)

A német egyházi válság.

A német egyházak nehéz helyzete ismét magára vonja a világ figyelmét. Hősies ellenállásuk a mindent lenyűgöző nemzeti szocialista állammal szemben legendássá vált s bámulatba ejthette azokat, akik a vallást olyannak tekintik, mint ami erejét veszítette a modern világban. Egyik kísérlet a másikat érte azon céllal, hogy lerombolja az egyházak szellemi függetlenségét, azonban eddig sikertelenül. Szigorú elméleti alapon természetesen nem létezhetik szellemi függetlenség egy totalis államban, minthogy minden vélemény, hit, vagy gyakorlat alá van rendelve az államvezető szélsővének, vagy akaratának. Mindazonáltal tény, hogy a német egyházak ellenállása oly határozott, hogy minden kísérlet, amely arra irányult, hogy tanításaikat egy meghatározott hitfelfogás szintjére kényszerítsék, meddőnek bizonyult.

A protestáns ellenállás, amint egyes hitvalló egyházcsoporthozak szerint megnyilvánult, szigorú, orthodox teológiában érezte visszahatását s néha inkább csökönyesnek, mint észszerűnek látszott. Vezetőinek bátorsága azonban kétségtelen s még a legmérsékeltőbb lutheránus püspöki egyházak is erőteljes ellenállást tanúsítottak az állam szélsőséges kivánalmaival szemben. A katolikus egyház gyanakodva bár, de óvatosan figyeli a helyzetet s reménytelenségében is abban reménykedik, hogy a hagyományos elvei ellen való fenyegetések dacára s ha nagy nehézségek árán is, meg tudja őrizni semlegességét az állammal szemben. Ha ez számára lehetetlen lesz, ellenállása bizonyára nyugtalanító tényezőjévé válik a nemzeti szocialista politika további alakulásának.¹ Hogy mivel járt az eddigi politikai irányzat, a „Times“ így foglalja össze:

„Papok börtönöztettek be, papnövendékek üzetek ki s üldöztettek el az egyetemekről, fiatal emberek, akik nemzetközi társaságok által hozzájuk juttatott Bibliákat olvastak, börtönbe kerültek s az ifjuság nevelése olyan rendszerrel szerveztetett meg, amelyet a püspökök „tetszhalott kereszténység“-nek neveznek. A

¹ Az ellentét a husvéti istentiszteletek alatt teljesen kiéleződött. Szerk.

szélsőséges nemzeti szociálista tanítás e két szillogizmuson épült fel: „Hitlert szolgálni annyit tesz, mint Németországot szolgálni, Németországot szolgálni annyit tesz, mint Istent szolgálni“, továbbá „a kereszténység judaizmus, a judaizmus bolsevizmus“.

És most Hitler ismét egyenesen személyesen lépett közbe. Általában, úgy látszik, ő maga az egyházat tisztelettel kezelte. Nem követte el azt a hibát, amit alantasai, t. i., hogy az egyházak ellenállását aláértékeltje, talán mivel lángesze felfogta azt a fontos szerepet, amit a lelki tényezők játszanak az emberiség ügyei intézésében. Most rendeletet bocsátott ki, amely az evangélikus egyházak különböző csoportjainak egy evangélikus zsinatban való egyesítésére választásokat készít elő bizonyos szellemi függetlenség jegyében. Ez egyaránt lehet jó, vagy rossz hír. Minden attól függ, hogy hajtják végre a választásokat. Az eddigi német módszer e tekintetben azonban nem sok jóval biztat.

Kétségtelen azonban, hogy ez az indítvány enyhíteni fogja az érvényben levő fegyelmi módszereket. Bizonyos körökben azt mondják, hogy ennek fő célja az, hogy az állam négy éves terve megvalósításának útjából minden akadályt elhárítsanak. Ha így van, akkor a mérsékeltbb magatartás nem a helyzet jószándéku megértéséből, hanem csupán az állam gazdasági s katonai újjászervezésének taktikai fogásától ered. Az egyházak bizonyos minimális követelményeket s körülményeket írtak elő, amelyek adva kell, hogy legyenek, ha azt akarják, hogy résztvegyenek e választásokban. Ezek a kívánságok azonban annyira ellentétben vannak a jelenlegi gyakorlattal, hogy szinte elfogadhatlanoknak látszanak a hatóságok részére.

Bármi legyen is e megmozdulás következménye, a helyzet érdekes és jelentős. Semmi sem lepte meg jobban a Németországon kívüli világot, mint a nemzeti szociálista mozgalom mindent elseprő sikere s a nemzeti szocialistákat semmi sem lepte meg jobban, mint az egyházak szívós ellenállása. A legnagyobb katonai s politikai átalakulások egy akarattal, csaknem ellentmondás nélkül mentek keresztül, azonban, ahogy lelki, szellemi reményekhez nyultak, hajthatatlan ellenállás támadt. Ugyanakkor pedig az egyházak vezetőiben mindig meg volt az a rendkívüli ügyesség, hogy meg tudták akadályozni azt, hogy sérelmeiket politikai célokra kiaknázzák. Nem lehet még megmondani, mi lesz ennek a harcnak a vége, azonban tény, hogy sokan a legnagyobb együttérzéssel tekintenek elébe. A történelem ítélete eddig mindig az volt, hogy amikor egy nagy világrendszer s a vallás élethalálküzdelmet vívott egymással, mindkettő súlyosan szenvedett, de mindig az előbbi volt az, amelyik a küzdelemben behalt.

Az „Inquierer“ 1937. március 6-iki számából fordította:

Kővári Jakab.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Templomhajó fut a délamerikai vizeken a nehezen megközelíthető argentiniai és patagóniai szigetvilágban, hogy felkeresse a hívő lelkeket és vigasztalást és enyhületet nyújtson számukra. A benszülött lakosság apró kis szigeteken él kis csoportokban, ahol sehol sincsen templom vagy kápolna. Ezen a hiányon kíván segíteni a templomhajó, melynek nagy terme templomnak van berendezve, s amikor szirénázva megáll a kis szigetek partjain, a lakosság felszáll a templomhajóra és ott hallgatja végig az istentiszteletet. A hajón utazó lelkészek Bibliát és egyházi iratokat osztanak szét az érdeklődők között. — A mohamedán világmisszió elősegítésére Kairóban 12.000 fiatal missziónáriust képeztek ki, akiknek első kötelessége az afrikai területek mohamedánná tétele, s azután minden erejükkel a pánmohamedán misszió szolgálatára szentelik életüket. — Jelenleg Európában több, mint 600 azoknak a keresztény lelkészeknek a száma, akik a zsidó hitből tértek át és léptek lelkészi pályára. — A Brit- és Külföldi Bibliatársulat 14 újabb nyelven adta ki a Bibliát, melyek közül 9 afrikai, 3 oceániai és 2 ázsiai nyelvű. — A híres londoni Chrystal Palace égése alkalmával a tűz martaléka lett a világ egyik leghíresebb orgonája is, melynek építése annakidején 9000 angol fontba, közel 6 millió lejbe került. — Németországban legujabban a szokásos német Kr. e. megjelölés helyett így jegyzik a dátumot: V. d. Z. Jelentése: Vor der Zeitwende — a korszakváltozás előtti időben. — Juliánna holland trónörökös nő esküvőjén dr. Obbink H. T. utrechti professzor, udvari lelkész hirdette az ígét és adta áldását az ifju hitvespárra. — A jeruzsálemi héber egyetemen, ahol minden tantárgyat zsidó nyelven adnak elő, az 1935—36. isk. évben 450 főiskolás hallgatta az előadásokat, akiknek egyharmadrésze leányhallgató. Az egyetem kb. 100 tanára között, 20 Németországból kivándorolt zsidó található, közülük egyik legjelesebb dr. A. Ruppin

a zsidóság szociológiájának tanára. — A japán sajtó alól az elmúlt évben 44.5000 keresztény munka került ki. Ebben a számban nincsenek benne a keresztény folyóiratok és röpiratok. — Bécsben két új protestáns középiskolát alapítottak a fiúk és leányok részére. — A rajnai missziós társaság legutóbb közzétett tízéves összefoglaló jelentése szerint munkaterületén az ázsiai és afrikai ben-szülöttek között 200.000 lelket térített meg a keresztény hitre. — A bulgáriai Sumlában a mohamedánok között, magyar református misszionárius működik Virágh Sándor személyében. — Németországban a római katolikus egyház 1925 és 1933 között áttéréssel nyert 111.843 lelket, kitérés révén veszített 363.730 lelket. Az utolsó évben a kitérések száma további növekedést mutat. — Angliában tervbe vették moziistentiszteletek tartását. Ugy tervezik, hogy ilyenkor komoly vallásos tárgyú darabokat játszanak, amelyet énekléssel, Bibliaolvasással és prédikálással kísérnek. — Amerikában az Egyesült-Államokban, minden vasárnap megemlékeznek a vasárnapi iskolai vezetők munkásságáról, s az elmúlt évben maga Roosevelt köztársasági elnök írta a testületnek az alábbi elismerő sorokat: „... Boldog vagyok, hogy az Önök emléknapiján az egész nemzetet felszólíthatom, hogy hálóját ifjúságunk gondozói iránt kimutassa azért a szolgálatért, amelyet országunk és hitünk érdekében kifejtének. A vasárnapi iskola országunk javának egyik legerősebb tartóoszlopa. Rendíthetetlenül hiszem, hogy a vasárnapi iskolai vezetők munkássága nagyban hozzájárul népünk igaz jellemének kialakításához...” Je'nelég mintegy kétmillió vasárnapi iskolai vezető munkálkodik, akik a társadalom minden rétegéből vállalkoznak munkájuk végzésére és évente huszmillió gyermeket tanítanak.

Összegyűjtötte: *Ferencz József.*

IRODALOM.

Balázs Ferenc: Közérthető evangélium. „Olyan evangéliumot, tehát írói felhigitás nélküli életregényt akartam az érdeklődő közönség kezébe adni — írja a szerző a bevezetésben, — amelyet nem tanulmányozni kell, mert magától beszél. A kanonikus evangéliumok gyakran ellentétes, összefüggéstelen leírásaiból nehéz kihámozni az élő embert. Új kompilációra van szükség, új formájú evangéliumra. Különben ma-holnap már csak kétféle Jézust fog ismerni a közvélemény: az egyik fényes szobor, a másik kopott és jelentéktelen, mert érthetetlen“. A könyv céljának bejelentése mindig veszedelmes az író számára, mert az olvasó figyelmét egy pontra irányítja, nem engedi, hogy a lélek szabadon keresse meg, mi mondanivalója van a könyvnek az ő részére. Ezenkívül a fölösleges kritikai készenléletet is felidézi, ami nem annyira a megértés, mint a bírálás szellemét tartja ébren az olvasóban. Hiszen egy 75 oldalas kis könyvben nehéz tisztábban visszaidézni Jézus igazi szellemét, mint ahogy a megelőző hatalmas irodalom tette. Balázs Ferenc azonban leszámolt ezekkel a hátrányokkal és mindennél fontosabbnak tartja szándékát tisztán kifejezni. A négy evangélium feljegyzéseit egygyé olvasztva tárja eléink és sokszor megragadó erővel, új színnel varázsolja élővé Jézus alakját. A Mester lelki világát pillantjuk meg, minek folytán szavai és cselekedetei új, igazabb értelmet kapnak. Sokszor olyan közel jutunk hozzá, hogy szavait, gondolatait előre megérezzük s ez legnagyobb bizonyíték amellett, hogy Jézus élő szellemmé vált a könyvben, hogy helyes uton járunk az ő követésében — és amellett is, hogy az írónak a végső lehetőségig sikerült elérnie célját. A belső gondolati vonal felépítése egységes és világos, ezt azonban nem követi a kifejezősmód, a stílus egysége is. Az első rész mesészerű feltárása után elvont fejtegetések következnek, az író szakit a népszerű beszéddel, csak a gondolatok közérthetőségére törekszik, helyesen. Balázs Ferenc könyvének vallási értékén túl általános irodalmi, művészi jelentősége van. *b. gy.*

Boros Jenő: Az I. G. Ducai unitárius főgimnázium értesítője az 1935—36. iskolai évről. Két nyelven örökitette meg az azóta jobb hazába költözött Boros Jenő az I. G. Ducai főgimnázium 1935—36 tanévi küzdelmeit. Csakugyan nehéz esztendő volt, mert nemcsak a felső tagozat fenntartási gondja, hanem a Lőrinczy Géza halála, Dr. Elekes Dénes f. ü. gondnok betegsége, Gálfalvy Sámuel nyugalomba vonulása, Szentmártoni Kálmán Clujra jövedele is sulyosbították a helyzetet. Azonban a lelkesedés legyőzte a nehézségeket s a tanévet szerencsésen sikerült bevégezni. Sőt a sulyos viszonyok között derék nevelői munka folyt s az intézet felszerelésében is itt-ott gyarapodást látunk. Összesen volt 144 tanuló és pedig az alsó tagozaton 91, a felsőn 53, kik közül 82 volt unitárius.

KÜLÖNFÉLÉK.

Brassai emlékünnepély. Előkelő és nagyszámú közönség hódolt február 28 án a tudós *Brassai* Sámuel szellemének, a XIX. század nagy tanítómesterének. Az Unitárius Irodalmi Társaság elnökségének az volt az egyik főcélja, hogy történelmi légkört varázsoljon s ezért az emlékünnepélyt a régi unitárius kollégium dísztermében, ugyanazon a helyen tartotta, ahol 100 évvel ezelőtt Brassai Sámuel tanári beiktatója lefolyt fényes ünnepség keretében, melynek különös jelentőséget az adott, hogy hosszú idő óta ő volt az első, aki székfoglaló beszédét magyarul mondotta.

Az ünnepély bevezetője Koudéla Géza: „Babylonnak vizei mellett“ éneklése volt, melyet az unitárius teológiai énekkar Ütő Lajos zenetanár vezetése mellett precizitással adott elő. Ez után Brassai Sámuel életrajzának nagynevű írója, *Dr. Boros* György unitárius püspök Brassai íróasztala mellé állva, üdvözölte a közönséget és tartalmas megnyitó beszédet mondott, melynek vezető gondolata az volt, hogy a nagy lelkek hatása folytonos. Majd *Dr. Boros* György püspök kedvesen konferálta be Brassai gondolkáját, amely jelenleg az unitárius kollégium tulajdonában van. A most is kitűnő karban levő gondonkán *Boga* László, *Vikol* Kálmán kíséretével mesterien játszotta el *Becker*: „Menutte“-jét.

Dr. Gál Kelemen szép emlékbeszéde következett, melyben a kiváló író érdekesen világította meg Brassai korát és méltatta Brassainak a magyar kultúrára, a magyar szellem fejlődésére gyakorolt nagy hatását, vázolta értékes tanári működését, melynek egyik nagy eredménye, hogy a latin tanítási nyelv helyett az anyanyelvet természetes jogaiba segítette. Majd megint *Dr. Boros* György püspök mondotta el, hogy *Szentmártoni* Kálmánné, aki Brassainak rokona s kottáinak nagy részét örökölte, a Brassai kottájából játszta el a nagy zeneimádó Brassainak kedvelt *Beethoven* szonátáját. A darabot *Szentmártoni* Kálmánné művésziességgel adta elő. Ezután az unitárius kollégium ifjúsági dalkara énekelte nagy hatással *Bárdos* Lajos: „Esik eső...“ című dalművét *Péterffi* István kollégiumi zenetanár kitűnő vezetésével. A minden tekintetben szépen sikerült ünnepélyt a Brassaival szintén rokoni viszonyban levő *Vári* Albert teológiai dékán zárta be, szép, közvetlen,

tartalmas szavakkal, hangsúlyozta, hogy Brassainak mindörökre helye lesz a magyar szellemek Pantheonjában. Az ünnepély után Dr. Boros György püspök az érdeklődőknek több értékes ereklyét mutatott be, részben a nála, részben a főgimnáziumban levő anyagból.

Sz. K.

Philippi szigetek. Olvasóink előtt ismeretes, hogy a philippi szigetek csoportja 7.000.000 (hétmillió) lakósa közül három millió unitárius lett, ezelőtt mintegy 40 évvel. Azt is tudjuk, hogy az amerikai unitáriusok egyik főembere, Taft Vilmos, aki e szigetlakók felszabadítását kieszközölte, az unitárius vallást megismertette néhány jeles philippi férfival, akik már csak hálából is érdeklődtek jóltevőjük hite iránt. Az eredmény igen meglepő volt, mert fővezérök Aglipay mintegy három millió férfit és nőt magával vitt az unitárius keresztény vallásra. Aglipayt érsekké választották, aki maga mellé püspököt és más főtisztviselőt nevezett ki és többször ellátogatott Amerikába az unitáriusokhoz. Ezelőtt két évvel jelen volt Kopenhágában a nemzetközi konferencián s igen boldognak érezte magát az európaiilag civilizált nagy sereg szabadelvű hívő között. A philippi szigetek iránt, az unitáriusok nyomán haladva, érdeklődni kezdett a római egyház, s hogy befolyását biztosítsa, a pápa megrendezte a szigetekben a nagy Katolikus Euchaistikus kongresszust. Eleddig ez helyén és rendjén volna, de amint értesültünk, a katolikusok amerikai lapja: *Time* jónak látja lekicsinylő megjegyzéseket tenni Aglipay érsekre, talán azért, hogy a róm. kath. püspököt Dongherty urat fölmagasztalja. Dr. Cornish az Amerikai Unitárius Társulat elnöke a *Time* bírálatát kellő értékére leszállítja és a lap olvasóit tájékoztatja a már 76 éves Aglipay érsek érdemei felől, mert valóban nagy dicsősége, hogy azokat a szinesbőrű, miveletlen embereket, kik előtt a krisztusi evangélium ismeretlen volt, elvezette a Miatyánkhhoz és a Jézus asztala mellé. Az ő nyomain már könnyebb volt tovább haladni az apró szigetek különféle lakói között.

„**Credo**“-nap. Korunk szélsőséges kilengéseinek egyik szomorú bizonyossága az a nagy gyűlés, amelyet Moszkvában február havában tartottak az istentagadók. A gyűlés, melyen állítólag negyvenhat állam képviselője vett részt, arról tanácskozott, hogy miképpen lehetne az istenhitet kiirtani az emberiség lelkéből. Mi nem akarunk védelmére kelni az élő Istennek. Elvégzi ezt maga előbb vagy utóbb. Mi nem is tudjuk elképzelni az embert az

Istenben való hit nélkül. Az Istenről való felfogások változnak, a dogmák elenyésznek, de Isten megmarad a maga örök változhatatlanságában. Amíg Istenben és Istennel élünk, addig vagyunk valamik, de nélküle kisebbek leszünk a porban csuszó féregnél. Harcot indíthat a gyarló ember Isten ellen, de ennek a harcnak a kimenetele előttünk egy pillanatig sem kétséges. Az istentagadók moszkvai nagy gyűlésének ellensúlyozására rendezte a kath. egyház február 28-án a „credo“-napot, amelyen imádsággal, egyh. beszéddel és körmenettel tiltakozott a bolsevizmus istentelensége ellen. Városunkban olyan hatalmas arányokban nyilvánult meg a hívők vallásos érzése s akkora tömeget gyűjtött össze, aminőre alig volt még példa a történelemben. Nem is csoda, amikor a legféltettebb kincsünk ellen intéznek durva és kegyetlen támadást. De mi annál nagyobb bizalommal hiszünk az egy Istenben.

A lelkészek politikai működése. Ujabb időben sok szó esett a lelkészek politikai működéséről. Az orthodox egyház szinodusa március 10-én hozott határozatában kimondotta, hogy a lelkészek nem vehetnek részt olyan szertartásokon, melyeken politikai pártok zászlóját, vagy jelvényeit avatják fel. Politikai jellegű esküt nem vehetnek be. Általában a lelkészek nem vehetnek részt olyan mozgalmakban, melyek a keresztyény vallással nem egyeztetheők össze.

A chideai nyugalmazott lelkész karácsonyi ajándéka. Szép és követésre méltó példáját adta a chideai unitárius egyházközség nyugalmazott lelkésze: Fülöp Mózes és felesége, szül. Bíró Berta urnő az egyházas és vallásos buzgóságnak, amidőn az elmúlt karácsony ünnepén egy 7000 lej értékű teljesen új harmóniumot adományozott volt egyházközségének, templomi használatra. Ez a tény nem csupán az adomány értékeért érdemli meg, hogy a nyilvánosság elé kerüljön. Nem is csupán a gondolatnak és a kivitelnek összhangzatos szépségeért és istenes jellegéért. Hanem főként azért, mert igen figyelemre és megszivlelésre méltó útmutatás arra nézve, hogy annak, akinek Isten — szorgalmas munkássága jutalmául — lehetőséget adott erre, miként lehet egy hűséges kötelességteljesítésben s példaadó életben mutatkozó lelkipásztori szolgálatot megkoronázni. Valóban Mózes, a próféta, amidőn hat évtizedre terjedő szolgálata után a jól megérdemelt nyugalomba vonult, ez útmutatásban igen értékes lelki és erkölcsi örökséget hagyott utódjára: az ifju prófétára. Találjon kedvet ez áldozat az Úr előtt, aki „a jókedvű adakozót szereti.“ S találjanak az adakozók jutalmul lelki örömet és megnyugvást annak megérzésében, hogy az Úr kedvesen fogadta az áldozatot. *Ü. K.*

Angol unitárius egyházi hírek. *Érdekes előadásra készülődik az angol Unitárius egyház vasárnapi-iskola társulata.* London egyik nagy termében 22 vasárnapi iskola 700 növendéke fog 26 képet, illetve jelenetet előadni világhírű művészek festményei nyomán. Az előadás címe: „A vallásszabadság növekedésének története zenében és képekben elmondva“. Az előadásban ilyen címek szerepelnek: A trógláda, Dávid és Saul, a Szent-család, Jézus az ácsműhelyben, Jézus a templomban, István vértanu, Szent Ágoston, Assiszi Szent Ferenc, a szerzetesek eljövetele, Wycliffe fordítja a bibliát, az új tanítás, Luther a wormsí országgyűlésen, Dávid Ferenc (Kriesh Aladár festménye nyomán), a vándor atyák, Dr. Priestley háza, Alleluja nagy élőkép a végén. E hatalmas, nagyszabású előadás, mely London egyik nagy termében a Westminster közelében lesz, kétségtelenül hatásos, gyönyörű megnyilatkozása lesz a szabadelvű hitfelfogásnak. Minket különös örömmel tölthet el, hogy e nagyszabású jelenetek között, mint egyik mérföldjelző kő, a mi Dávid Ferencünk alakja s történelmi környezete is szerepel. — *Az angol király koronázásával* kapcsolatban érdekes epizódról ad számot a Brixton-i (London) unitárius egyházközség naplója. A koronázás szertartását ugyanis az anglikán egyház papjai és érsekei végzik a westminsteri székesegyházban az ősi gyakorlat szerint. A szokás és a törvény jogot ad azonban az ugynevezett disszenter egyházaknak, (az anglikán egyházzal nem egyesült protestáns egyházak) hogy ők is egy küldöttség útján hódolatukat s jókívánataikat szóban és írásban a királynak ünnepelesen kifejezhessék. A küldöttség e hó 23-án Londonban a Buchingham palotában járul a király elé. Az angol unitárius egyházat három pap képviseli e bizottságban, egyik H. L. Shart volt tanulóterem a brixtoni unitárius egyházközség ifju lelkesze. — *Mintegy százán gyűltek össze a londoni unitáriusok vezetői közül,* hogy ünnepeljék a szemelvényes Biblia (Golden Treasury of The Bible) unitárius kiadóit. Ez a szemelvényes kiadás, mely a Biblia apokrifus és kanonikus részeiből egyaránt tartalmaz szemelvényeket, egy évvel ezelőtt hagyta el az unitárius egyház nyomdáját. S azóta, amint az összejövetele is megállapították, mind az öt világrészben ismertté és szeretetté váltott. Összejövetelükön úgy ünnepelték a könyvet, mint a legkevesetebb könyvujdonlát. Meleg ünneplésben volt része a három unitárius lelkész, illetve tanár kiadónak, kik fáradságos munkával s nagy odaadással készítették elő azt a nagy unitárius könyvsikert. — *Az angol unitárius egyház 1936 évi évkönyve,* mely a hetekben hagyta el a sajtót, számot ad az angol unitárius egyház minden szervéről, egyházközségéről, intézményéről, alapítványáról. 160 oldalon 10 fejezetben foglalja össze mondanivalóit. Első oldalán Dr. Mc Lachlannek, a manchesteri unitárius teológia igazgatójának, az angol unitárius egyház jelenlegi elnökének képe van. Megtudjuk a könyvből, hogy Angliában 17 vidéki egyesülete (nálunk körülbelül

egyházkörnek felel meg) van az unitáriusoknak. Skóciában 1, Wales-ben 2, Irországban 6. Beszámol azonkívül az ausztráliai, kanadai, újzélandi, délafrikai unitárius egyházak dolgairól, amelyek a brit világbirodalom területén lévén, szintén az angol unitárius egyház keretei közé tartoznak. A számadásból kitűnik, hogy Angliában van összesen 266 unitárius templom és gyülekezet. Wales ben 33, ezek közül 22-ben welsch az istentiszteleti nyelv, 11-ben angol. Skóciában van 5 unitárius gyülekezet, Irországban 35. Van továbbá Ausztráliában 7, Kanadában 7, Újzélandban 3, Délafrikában 1 unitárius gyülekezet, illetve templom. Fentartanak ezeken kívül 11 úgynevezett missziói egyházat. A külföldi unitáriusokat is számontartja ez az évkönyv. Így számot ad az Egyesült Államok, Belgium, Csehszlovákia, Dánia, Franciaország, Németország, Hollandia, Magyarország, Izland, India, Olaszország, Japán, Palesztina, a Filippi szigetek, Románia, Svájc unitáriusairól. Röviden ismerteti minden országban az unitárius mozgalom történetét s jelenlegi állapotát. Felemelő az unitárius öntudat számára olvasni és áttekinteni az unitárius gondolat és eszme szétsugárzó skálájának e jelentős állomását.

Kővári Jakab.

Mysoreban Indiában tartották meg a Y. M. C. A. a Keresztény Ifjúsági Egyesületek XXI. világkonferenciájukat 1937. január hó 2—10. napjain. A világ különböző nemzeteinek 190 képviselője jelent meg, akik 1 600.000 tagot képviseltek. 9893 helyi csoportban 5141 hivatásos munkás, nagyrészt lelkész vezeti a csoportokat. Jelenleg 2092 egyesületi otthonuk van. *F. J.*

A keresztény összhang jegyében két érdekes nyilatkozat hangzott el az utóbbi időben Magyarországon. Az egyiket Dr. Darányi Kálmán miniszterelnök tette a budapesti református gyülekezet főgondnoki székébe való beiktatása alkalmából: „A keresztény felekezetek egymásközötti viszonyáról csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a felekezetek között sokkal több a hasonlóság és a közös vonás, mint a különbség. A különböző keresztény egyházak csak a krisztusi tanok különböző szintű és egyéniségű virágai.“ Ennél sokkal érdekesebb Dr. Bangha Béla jezsuita páternek a harcos magyar katolicizmus orgánumának a Magyar Kultura főszerkesztőjének a Magyar Szemle februári számában Keresztény Unió? c. cikke, melynek befejező része így hangzik: „Lehet-e keresztény unióról szó? Egyelőre sajnos alig, de a távolabbi jövőben talán lassan mégis! A közeledés nem dogmatikai engedményeken vagy hitvitákon fog mulni, sem valami szatócsi alkudozáson a két vagy több fél között: hanem sokkal inkább két dologon: a felekezeti ellentétek érzelmi atmoszférájának enyhülésén és a belső vallási lelkiület erősödésén. Minél szelidebb lesz amaz, és minél elmélyültebb emez, annál tevékenyebb hatóerővé válik a ma még megoszlott lelkekben a krisztusi vágy és imádság: hogy mindnyájan egyik legyenek. (Ján. XVII. 21.)“ *F. J.*

Redfern Lőrinc angol unitárius lelkész, akinek neve a

liverpooli katedrálisban tartott beszéde után országos hírvé lett, megbízást kapott arra, hogy meglátogassa az angol dominiumok unitárius gyülekezeteit. Missziói útjára április havában indul feleségével együtt, s szeptemberben tér újra vissza gyülekezetébe. Utja során a kanadai, britt kolumbiai, ausztráliai, ujjélandi és délafrikai unitárius gyülekezeteket fogja felkeresni, s minden valószínűség szerint munkájával az unitárius öntudat buzgó előmozdítója lesz. Szeretettel üdvözljük utrakelése alkalmával, akinek megleghangu beszédeit 1922 évi transylvániai útja alkalmával sokan szívünkbe zártak.

F. J.

Szánthó Vilma angliai tanulmányuton tartózkodó okl. lelkészünk az angol unitárius nőszövetség negyedévi gyűlésén angolnyelvű prédikációt fog tartani. Örömmel vettük a hírt, hogy sikerült Bedő Boriska okl. lelkész számára is elhelyezkedést találni Manchester városában egyik unitárius lelkészi családnál. Örvendünk, hogy két nőlelkészünk az angol unitárius élet két fontos gócpontjában alkalomhoz jut, hogy az angol nyelv elsajátítása mellett az egyházi életben is tevékenykedhessenek. Reméljük, hogy a nyári nemzetközi unitárius nőszövetségi gyűléseken már magyar unitárius nőfelszólalókkal is találkozunk.

F. J.

Dr. Mikó Imre: Az ardeali kérdés az európai közvélemény előtt, 1865—1920. A magyar, román, francia és német nyelven megírt kis könyv egy nagyobb munka bevezetése, amelynek az lesz a célja, hogy az európai közvéleményt tárgyilagosan tájékoztassa azokról a kérdésekről, amelyek az országrészünkben élő nemzeteket az utolsó félszáz esztendő alatt foglalkoztatták. Transsylvania helyzetéről a külföld nagyon keveset tud, magát Lloyd Georget, a háboru utáni új államok megteremtőjét a múlt évben kellett felvilágosítani az angol sajtónak, hogy Transsylvania nem külön ország Európában. De ami keveset tudnak is nyugaton az itteni helyzetről, többnyire téves, mert a propaganda ferde tükréből ismerik. Szükség volna a nyugati nagy nemzetek nyelvén megjelenő tárgyilagos munkára és ennek megindítása ez a könyv, amely a tudományos kutatás első lépését, az eddigi irodalom bibliográfiájának összeállítását végzi el. Itthoni és külföldi könyvtárakban végzett kutatások alapján pontos jegyzékét nyújtja a francia, német, angol és olasz nyelven megjelent könyveknek és már ez is nagy eredmény ezen a téren, amelyet a magyarság eddig olyan gondtalanul elhanyagolt.

b. gy.

Halálozás. *Dr. Péterfy Áron* egyházköri f. ü. gondnok halála nemcsak a mureșszéki magyarságra, hanem különösen a magyar unitárius egyházra jelent nagy veszteséget. Özvegyének, egyetlen fiának, valamint rokonainak mély fájdalomában osztozunk. Temetése márc. 18-án nagy részvét mellett Miercurea-Nirajon volt. Nyugodjék csendesen.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Vajda Béla 200, Németh István 100, Geréb Zsigmond 200, Dr. Fazakas Miklós 200, Pál Ferenc 200, Rimetea 200, Tana Sámuel miniszt. tanácsos 200, Dr. Lőrinczy István 500, Ürmösi Károly 50, Gálffy Zsigmond igazgató 100, Sft.-Gheorghe 200, Dr. Márkos György 50, Péter Sándor 200, Moldovanești 200, Ürmössy Jenő CFR főfelügyelő 200, Kádár Lajos 50, Koronky János 200, Gál Ernő 500, Kovács Irén 200, Dr. Gyergyay Árpád 300, Gyarmathy Árpád 100, Dr. Ferencz Áron 100, Dr. Mikó Lőrinc 200, Kollégiumi nagy könyvtár Cluj 400, Dr. Csutak Mihály 150, Dr. Bernád Ágoston 50, Dr. Kauntz Józsefné 200, Dr. Ferencz József 150, Csifó László 200, Cluji egyházközség 400, Gálffy Zsigmond igazgató 150 Lej.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1937 március 30-án.

Hadházy Sándor.
pénztárnok.

